

Университет по архитектура, строителство и геодезия, София
Архитектурен факултет, Катедра Градоустройство

Архитект Лино (Анжело Емануел) Бианко

Архитектура и политика:
Сегашно състояние и бъдещо развитие на
политиката на планиране на гр. София

АВТОРЕФЕРАТ

Дисертация за
образователната и научна степен
Доктор по Философия

Научен ръководител: проф. д-р арх. Веселина Троева

София 2011 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

1.0 ВЪВЕДЕНИЕ

- 1.1 Контекстът
- 1.2 Цел и задачи
- 1.3 Методология
- 1.4 Източници и ограничения на изследването

2.0 СОФИЯ: МИНАЛО И НАСТОЯЩЕ

- 2.1 География на град София
- 2.2 История на град София
- 2.3 Околна среда на град София
- 2.4 История на развитието на градоустройството
- 2.5 София в контекста на ЕС

3.0 СТРАТЕГИЧЕСКО И ПРОСТРАНСТВЕНО ПЛАНИРАНЕ

- 3.1 Нормативна уредба за планирането на България
- 3.2 Общ градоустройствен план на София
- 3.3 Констатации и заключение

4.4 ИЗУЧАВАНЕ НА КАЗУСИ

- 4.1 Прага
- 4.2 Единбург
- 4.3 Виена
- 4.4 Заключителни коментари

5.0 КЛЮЧОВА ПОЗИЦИЯ ЗА НОВА ЕВРОПА НА БАЛКАНИТЕ

- 5.1 Градоустройствена стратегия за развитието на София
- 5.2 Духовното наследство на София
- 5.3 Критична оценка
- 5.4 Архитектура, културни ценности и политика
- 5.5 Заключителни забележки

6.0 ЗАКЛЮЧЕНИЯ, ПРЕПОРЪКИ И ПРИНОС

- 6.1 Заключение
- 6.2 Препоръки
- 6.3 Принос на изследването

7.0 ЛИТЕРАТУРА

8.0 ПРИЗНАТЕЛНОСТ

1.0 ВЪВЕДЕНИЕ

1.1 Контекстът

София, столица в рамките на Европейския съюз (ЕС), се възприема като появяващ се главен център на Балканите. Наистина, столицата на България, е национална територия, която е люлка на цивилизацията. Както Виена се счита за столицата на Централна Европа, София се разглежда като появяващата се столица на Югоизточна Европа. Градът и общината имат стратегическо местоположение, както на национално, така и на европейско ниво. Основни транспортни пътища през Европа минават от тук. Историческите данни още повече допълват геофизическия контекст, който превръща града в политически стратегическо централно място. За да се подсилят съществуващите инфраструктури, като в същото време се зачита и запази гекултурното и природно наследство на града и общината бяха въведени законови инструменти за пространствено планиране, които да регулират развитието на града през следващите години. Това развитие трябва да е в съответствие с директивите на ЕС, целящи екологично целесъобразно благоустройство на града и неговата градска среда, както от гледна точка на балансирана икономика, така и на културно-историческото наследство.

Връзката между архитектурата и политиката съществува от основаването на първите селища преди хилядолетия. Именно при това важно събитие от световната цивилизация е била въведена и впоследствие развита идеята за пространственото планиране. Така, от концептуална гледна точка, системите за пространственото планиране са въведени преди много време, независимо дали е било формално и/или неформално. Исторически погледнато, икономическите и социални йерархии са били добре дефинирани в селищата, независимо дали те са били обикновени села или укрепени градове.

1.2 Цел и задачи

Целта на настоящето изследване е да проучи съвременната и бъдеща градоустройствена политика за София, тема, съществено свързана с политическия дневен ред на Държавата и да определи уникалните характеристики на София, които я представят не просто като даден град от ЕС, но и като националната столица на България. Заедно с другите елементи, вариращи от геофизичните до социално-икономическите, основният фокус е насочен към културното наследство. Така, в процеса на проучването, фокусът беше съсредоточен върху това наследство, като един от важните параметри, определящи духа на града. Политиката за културното наследство е значима за идентифициране на мястото.

Въз основа на съвременните анализи, в това проучване се извежда група от заключения и препоръки при съставянето на бъдещата градоустройствена политика за града.

София се описва като динамичен дух, догонващ съвременните европейски градове. И все пак, през годините, характеристиките и идентичността на града са били замъглени. Допълнителният анализ на аспектите, обосноваващи съвременния Общ градоустройствен план на София и Столична община спомага за по-задълбочено разбиране на културната политика и програми като неразделна част от стратегията за планиране на града. Могат да се въведат допълнителни програми, за да се адресира уникалността и идентичността на мястото. Разглеждайки задълбочено историята на планиране развитието на града от Освобождението на България от Османско владичество е полезна отправна точка за предлагане на философия за неговото градоустройство. Той спомага за идентифициране уникалността на града, която го отличава от всяка друга столица чрез феномологичен подход. Ориентацията в града е важна, но еднакво важно е и неговото идентифициране като Столица на Република България и символът на българската нация. Като приложим терминологията на Кристиан Норберг-Шулц, това идентифициране е възможно чрез определяне на материалните и нематериални явления, очертаващи мястото, както и пространството, заемано от съвременна София.

Всички задачи, произтичат от основната цел на темата. Така бяха зададени следните въпроси за българската столица:

1. Кои са материалните явления на града?
2. Кои са нематериалните явления, които създават?
3. Кои са уникалните характеристики на София, които трябва да се вземат под внимание за бъдещата политика на планиране на града?

Първият въпрос се разисква като се направи преглед на миналото и настоящето на София и се разгледа стратегическото и пространствено планиране от основаването ѝ като столица на България. За да се оцени града и неотдавнашния исторически контекст след Освобождението, повлиян предимно от чешките и австрийски учени и архитекти, той е съпоставен с други столици в Европейския съюз, което може да даде по-задълбочено разбиране на темата. Вторият въпрос трябва да повдигне въпросителни на мета ниво в опит да се идентифицират нематериалните явления, които превръщат София в уникален град и основен символ на нацията. Третият въпрос прави опит да формулира твърдения, които характеризират настоящата архитектурна политика на София, нейното наследство от далечното и близкото минало, което ще бъде предадено на бъдещите поколения.

1.3 Методология

Използваните методи в процеса на това проучване са два: качествени данни и сравнителен анализ. Първият беше използван за анализ на документите и съдържанието на литературата, намерени за София. Беше направен и сравнителен анализ с други градове от ЕС, за да се постави градът сред европейски условия. Това са градовете Прага, Единбург и Виена. Те са в списъка на Световното наследство на ЮНЕСКО и що се отнася до Прага и Виена, са съпоставими по население със София (Таблица 1). Техните общи градоустройствени планове се считат за подходящи модели за София.

Таблица 1: Население на градовете в рамките на техните административни граници

<i>Град</i>	<i>Държава</i>	<i>Население на града (2003-06)</i>	<i>Население на града (2009)</i>
<i>Виена</i>	Австрия	1,598,626	1,674,909
<i>Прага</i>	Република Чехия	1,170,571	1,249,026
<i>Единбург</i>	Шотландия (Обединеното кралство)	453,700	471,650
<i>София</i>	България	1,138,950	1,192,296

За целите на това проучване трябва да се дефинират три основни термина: 'genius loci' (характер на мястото), материални и нематериални явления. 'Genius loci', термин, заимстван от класическата античност на Рим, се отнася до уникалния дух на мястото. През последните десетилетия той е разработен чрез работата на Норберг-Шулц. Материалните и нематериалните явления са термини, които обикновено се асоциират с недвижимото и движимото наследство, респективно. Така например, народните танци и музика са нематериални, докато построеното наследство е материално. Използването на тези термини в настоящето проучване надхвърля тези значения. Архитектурната забележителност е материална, в смисъл, че е недвижима, но тя може да притежава нематериални ценности, ако се свърже с колективната памет и идентичност.

1.4 Източници и ограничения на изследването

Изследването се основава на първични и вторични източници, изброени в библиографската справка. Направена е справка и с официални публикации.

Основните ограничаващи фактори в процеса на работата бяха езиковата бариера и ограничената литература по въпроса на английски език. За целите на настоящето проучване, някои от основните документи бяха преведени по време на изследването. Справки за някои други въпроси бяха извлечени от вторични източници, като те са надлежно споменати.

2.0 СОФИЯ: МИНАЛО И НАСТОЯЩЕ

2.1 Географията на София

Културното и икономическо развитие на град София се дължи значително на неговото местоположение в Балканския регион. Разположен в северното подножие на Витоша, планината, която създава внушителен заден план, градът е заобиколен от всичките си страни от планини. Той се намира в Софийското поле, най-голямата морфологическа структурна единица в Софийска община. Релефът е разнообразен; характеризира се с равнини, долини, планински склонове и планински местности. Климатът е умерено континентален с типични студени зими и преобладаващи западни и северозападни ветрове.

По данни на последното преброяване на населението и жилищния фонд от 2001 година, населението на Столична община е почти 1.2 милиона.¹ Освен град София, територията ѝ включва 37 населени места. Гъстотата на населението, най-високата в страната, е около 900 жители на квадратен километър. Етническите българи съставляват 83.5% от населението. Тази цифра достига 95.7% за Столична община, което прави територията етнически хомогенна.

Столична община е основния участник в националната икономика. По-голямата част от икономическите дейности се развиват тук. Една четвърт от brutния вътрешен продукт (БВП) се получава тук. Той е значително по-висок в сравнение с другите общини в страната. Все пак, на европейско равнище, БВП на България е най-ниският в ЕС. Развиващите се икономически процеси в София са 20 до 30 пъти по-високи от средното национално ниво. Наблюдава се непрекъснато трансформиране в икономиката. Сферата на услугите нараства за сметка на първичните и вторичните сектори на икономиката. Докато първичния и вторичния сегмент дават 1% и 17.7% от БВП, респективно, третичният сектор е 81.7%, което е типично за столиците в рамките на ЕС. Градът се намира на кръстопътя на Паневропейски транспортни коридори IV, VIII и X.

¹ През февруари 2011 г. е проведено друго преброяване на населението и имуществото, но резултатите още не са публикувани (<http://www.nsi.bg/undex.en.htm>).

Република България има парламентарна система на управление и местно самоуправление. Територията е разделена на области и общини (Фигура 1). Областта е административна териториална единица за изпълнение на регионалната политика, отговаряща за държавното управление на регионално и местно ниво и гарантираща съвместимост на националните и местните интереси.

Фигура 1: Административно-териториална структура на Република България ²

2.2 История на град София

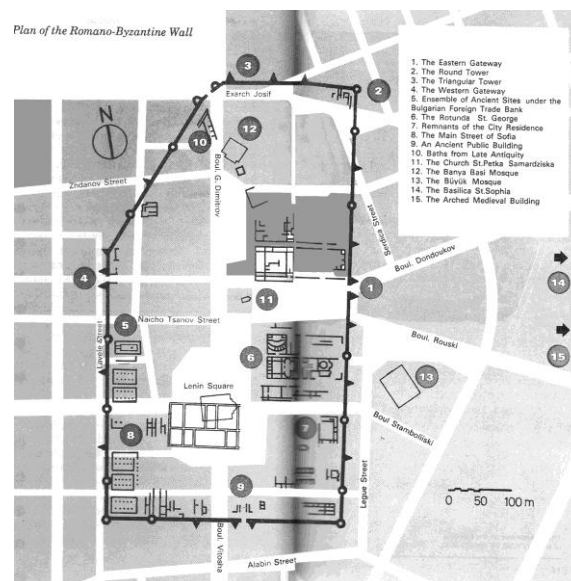
В София има три исторически пътя, датиращи от древността, които свързват Адриатическо море и Централна Европа с Черно море и Егейско море. Историята на София като град започва през 1-то хилядолетие пр. Хр. Добре съхранените градски стени датират от преди 7-ми век пр. Хр., когато тракийците основали града в близост до важния топъл минерален извор, който продължава да тече и до днес. След около 500 г. пр. Хр. няколко племена населявали територията докато за кратко през 4-ти век пр. Хр. попаднала под управлението на Филип Македонски и сина му Александър Велики. През 1-ви век била завладяна от Римляните.

² Урбанистичния регион на София, стр. 3.
 В http://www.eurometrex.org/Docs/eAtlas/SOFIA_eAtlas.pdf.

Под римско управление, Сердика е средно голям град с типично градско планиране и архитектура (Фигури 2 и 3). През 447 г. градът е разрушен от хуните, но бързо е изграден отново от византийците, които задържали града до 809 г., когато българският хан Крум завладял града. Българите отново го губят и той става владение на Византия през 1018 г. и отново си го възвръщат през 1193 г. по време на управлението на Асен I. Той остава в техни ръце докато не бил завладян от Османската империя през 1382 г. Турското владичество продължило до 1878 г. османците били победени в Руско-турската война 1877-78. София става столица на автономното Княжество България след 1879 г. и впоследствие столица на Царство България през 1908 г.³

Фигура 2: План на Амадиер за София, одобрен през 1880 г.: червената линия илюстрира очертанията на Римско-византийската стена⁴

Фигура 3: Римско-византийска стена в централна София⁵

България губи много от своята територия след края на първата световна война през 1918 г. Поривите на политическите вълнения в София са потушени. Първите демократични избори се провеждат през 1920 г. Периодът 1918-1939 г. се характеризира с постоянна икономическа депресия в град София и България по принцип.⁶ Това бурно развитие води до

³ Ilchev, I. (2005) *Розата на балканите: Кратка история на България. София: Колибри.*

⁴ Уорд, П. (1993) *София: Портрет на един град.* Кеймбридж, Олеандер Прес, с. 54.

⁵ Пак там, стр.28-9.

⁶ Фол, А. (2008) *България: Кратка история.* София, Рива, стр. 146-149.

заместване на демократичното правителство на България от деспотично управление в съгласие с Нацистка Германия и Фашистка Италия. Периодът след Втората световна война се характеризира, че София става столица на Народна Република България, управлявана от комунистите, роля, която тя изпълнява до 1989 г. Първите свободни общи избори от 1931 г. се провеждат през юни 1990 г. На 1 януари 2007 г., България влиза в ЕС и София става една от столиците в рамките на съюза.

2.3 Околна среда на град София

Регионът на София се характеризира със стратиграфско и литологично разнообразие, заедно с тектонски стил. Тази геология оказва значително въздействие върху проектните решения, регулиращи строителните конструкции, като това в частност се дължи на факта, че регионът се намира в сеизмична зона. Хидрогеологията на Софийското поле се характеризира с сладководни подпочвени и минерални води. Първите са грунтови и с високо налягане. В полето са открити повече от 50 извора на минерална вода. Обща характеристика на всички тези минерални води е тяхната висока температура, в зависимост от дълбочината, та която се намират. Други хидроложки ресурси в рамките на Столична община са речните мрежи, и по-конкретно река Искър, и резервоарите, направени от хората за задържане на вода.

Столична община спада към мизийската горско-растителна област. Горските ресурси на територията ѝ са ограничени и нито един от тях няма важно индустриално значение. В рамките на общината има три обекта от Натура 2000, които са защитени поради тяхното екологично значение.⁷ Основният обект е Природен парк Витоша, който включва природните резервати Витошко Бистришко бранище и Торфено бранище.

Съвременна София се издига върху исторически обект, на кръстопътя на основните империи, управлявали Европа. С множеството си театри, музеи, кина и университети, София е културният център на България. Под нейната повърхност лежи още по-голямо древно наследство. Историята на София е стратиграфия на културата, която разкрива един град в преход, един град, богат на история, град на траките, на римляните, византийците, българите и славяните, град под турско владичество. Той наистина се намира на кръстопът на културата, където еволюцията е норма, град на постоянна промяна през вековете.

⁷ Кабинетът на България одобри окончателния списък на *Защитените зони Натура 2000* на 29 ноември, 2010 г. (*Sofia News Agency (2007) 'България одобри окончателния списък на Защитените зони Натура 2000 на 29 ноември. http://www.novinite.com/view_news.php?id=88014*).

До 16-ти век, градският план и вид на София започват да проявяват подчертан отомански стил със свързаните типове сгради като джамии, фонтани и бани. София от края на деветнадесети век прилича на другите градове на Континента. Някои сгради от национално значение са оцелели от войните и все още се използват според оригиналния си план (Фигури 4 и 5). Архитектурата на София през периода между двете войни (1918-1939) прилича много на модернистичната архитектура на Централна Европа (Фигури 6 и 7). Зданията след Втората световна война се характеризират с типични, социалистически сгради с предварително изработени готови елементи, които са се изграждали през периода в страните от Варшавския пакт (Фигури 8 и 9).

Фигура 4: Сградата на Правителството в София⁸

Фигура 5: Сградата на Правителството в София днес

Фигура 6: Славянски хотел, 1939 г.⁸

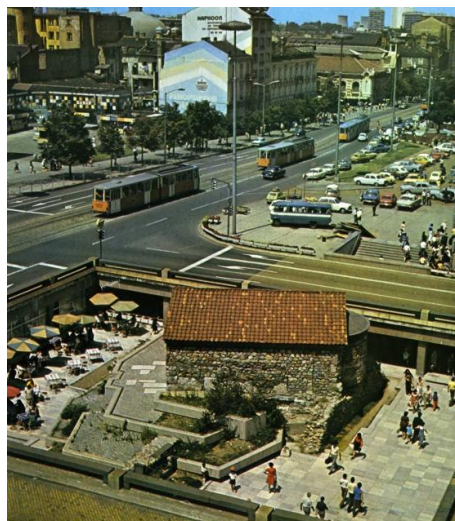

Фигура 7: Славянски хотел, 1939 г.: Интериор⁸

⁸ <http://www.lostbulgaria.com/>

Фигура 8: Хотел Плиска в София, кино Изток и Цариградско шосе, 1960-те⁹

Фигура 9: подлез между ЦУМ и хотел Балкан, 1970-те⁹

Фигура 10: Въздушна снимка на центъра на София, 1926 г⁹

Фигура 11: Въздушна снимка на центъра на София, 2011 г¹⁰

2.4 История на развитието на градоустройството

История на пространственото развитие на София като столица датира от Освобождението. От тогава могат да се определят четири ясни периода. Това е периодът от Освобождението до края на Първата световна война (1879-1919), периодът между Първата и Втората световна война (1919-1939),

⁹ <http://www.lostbulgaria.com/>

¹⁰ Google Earth.

след Втората световна война до падането на комунизма през 1989 г. (1945-1989) и от 1989 до днес (Таблица 2).

Таблица 2: История на развитието на градоустройственото на София

Период	Фази	Основно регулаторно развитие
Освобождението до края на Първата световна война	1879 – 1903	Регулационен план на Амадиер, приет през 1880 г., запазва функцията на предишното развитие на града. Този план е актуализиран през 1892 г. и е предприето кадастрално топографско заснемане през 1897 г.
	1903 – 1912	Разработване на планове с технически характер и включващи насоки за бъдещо пространствено развитие на града.
	1912 – 1919	Икономическа криза и избухване на първата световна война
От края на Първата световна война до Втората световна война	1919 – 1928	Въвеждане на Строително-полицейски правилник за сградите през 1924.
	1928 – 1934	Планът от 1928 г. не може да отговори на икономическия растеж на страната.
	1934 – 1939	Наредба-закон от 1934 г. създава предпоставки за разработване на Общ градоустройствен план на града. Общият градоустройствен план, разработен от Адолф мусман влиза в сила през 1938 г. Той е прекратен с избухването на Втората световна война.
След Втората световна война до падането на комунизма	1945 – 1961	Планът на Мусман е отхвърлен; планът на Любен Тотев влиза в сила. Този план е ревизиран през 1949 г. и остава валиден до 1961 г.
	1961 – 1972	Планът на Нейков влиза в сила през 1961 г. въпреки че градоустройственото развитие на София до края на 1960-те остава повече в съответствие с плана на Сироманов.
	1972 – 1979	През 1972 г. Министерският съвет одобрява предварително предложение за реконструкция на центъра на града и техническата инфраструктура на националната и международната мрежа.
	1979 – 1989	<i>Генерален градоустройствен план</i> от 1979 г.; той има сериозни нерешени ограничения и остава без одобрение.
От 1989 – до днес	1989 – 1995	Пространственото планиране на София се ръководи от Общия градоустройствен план и строителния и регулационен план от преди 1989 г.
	1995 – 1998	Предварително предпроектно проучване и методологическо разработване, което формира базата на нова пространствено планиране за София
	1998 – to-date	Внесен закон през 1998 г. за нов Общ градоустройствен план на град София и Столична община. Този план е одобрен през 2009 г.

(Въз основа на *Общ градоустройствен план на град София и Столична община*, стр. 6-10).

Различните схеми, предложени до настоящия момент за градоустройственото планиране на София илюстрират три независими подхода, а именно „град-градина”, социалистическия и съвременния подход за пространствено планиране. Всеки подход представлява национален опит да се изгради столица в хармония с други подобни градове в Европа. По времето на Освобождението, центърът на София се е състоял от един площад пред Минералната баня и Джамията „Баня Баши”. Предложенията, направени през периода 1860-1870, включват разрушаването на голям брой сгради, които са били на пътя на проектираното планиране на улиците. Планираните шосета с редици от плодни дръвчета от двете страни, са по-сходни по характер на британската и подобни традиции в градоустройствения план, въпреки факта, че проектираният образ на България по онова време е бил съвсем различен. Планът Амадиер е изисквал пълно разрушаване на съществуващия исторически център на София. Градският благоустройствен план преди първата световна война и в периода между двете войни (1919-1939) е приличал много на други градове в Европа (Фигури 10, 12 и 13).

Фигура 12: Карта на София, 1928 г ¹¹

¹¹ Репродуцирано от Гешев, Г., Славейхов, П. и Ганев, Х. (2001) 'Урбанизирани територии', в А. Попов и кол., в *София: 120 години столица на България*, с. 87.

Общият градоустройствен план на Адолф Мусман символизира подхода „град-градина“ (Фигура 13). Въпреки и нереализиран, планът е важен момент за модерното градско развитие на София. Наистина, той представлява методологически опит да приложи концепцията за град градина към София чрез мрежа от паркове и отворени пространства. Предложението му разработва транспортната мрежа чрез запазване на съществуващите системи и разширяване на същите според радиалната концепция на града-градина. Той съхранява и развива съществуващите пространства и сгради в историческата им среда, но предвижда тяхното използване сред зелена обстановка, характеризираща се с вода и растителност. Това е убедителен макет, който съставлява същността на следващите планове за града, включително и съвременния общ градоустройствен план.

Фигура 13: Карта на София, 1936 г ¹²

¹² Репродуцирано от Желева-Мартинс, Д. и Фурков. И. (2001) 'Еволюция на градското планиране (1878-1938)', в А. Попов и кол., в *София: 120 години столица на България*, с. 473.

Планът и подкрепящите го проекти са изоставени след началото на Втората световна война. Той е заместен от плана на Любен Тонев в края на 1940-те, който маркира социалистическия подход и предвижда изграждането на жилищни комплекси за служителите в новата програма за индустриално развитие на социалистическия режим, въпреки факта, че Тонев, главният проектант е получил степен по градоустройство в Сорбоната. Поради идеологически промени, планът на Тонев е заменен през 1961 г. като по-малките хотели и фабрики дават път респективно на хотелски комплекси и големи държавни предприятия.¹³ Развитието на града до 1989 г. се основава на административни интереси.

Подходът за пространствено планиране е разработен в последния *Общ градоустройствен план на град София и Столична община*, инициатива на Народното събрание, датираща от 1998.¹⁴ съвременната и бъдеща политика на градоустройствено планиране на София е разработена чрез интердисциплинарен подход, целящ развитието на града и свободното общество. Тази политика се основава на материалните съображения, обхващащи социалните, икономическите, културните и природни аспекти.

2.5 София в контекста на ЕС

Република България влезе в Европейския съюз на 1 януари 2007 г. С присъединяването си, България трябва да изпълнява директивите на ЕС и това се отнася и за София. Нейното социално-икономическо и пространствено планиране трябва да спазва директивите и практиките, възприети от другите държави-членки на ЕС. От култура на правителствено контролиране и централизирана икономика, която ограничава движението на хората и столица, култура, която преобладава до 1989 г., беше въведена нова форма на управление и ръководство на развитието и икономиката.

За да изпълни България регламентите на ЕС, директивите на ЕС бяха транспонирани в нейното законодателство. Така, регламентите и директивите на ЕС за градоустройството и опазването на околната среда бяха инкорпорирани в националното законодателство, заедно с други документи. Последният *Общ градоустройствен план за град София*, който е разработен да регулира социално-икономическото и пространствено развитие на града до 2020 г., е разработен съобразно евентуалното присъединяване на държавата към ЕС. Този план е резултат от методологическия подход, въз основа на оценка на околната среда и социално-икономическото въздействие, като се вземат под внимание съответните директиви на ЕС.

¹³ Селските райони като Люлин и Младост са изместени от масивни жилищни единици.

¹⁴ Подходът за пространствено планиране се развива в северозападна Европа от края на 1950-те.

3.0 СТРАТЕГИЧЕСКО И ПРОСТРАНСТВЕНО ПЛАНИРАНЕ

3.1 Нормативна уредба за планирането на България

Началото на нормативната уредба за пространственото планиране в България може да се проследи до края на 19-ти век, няколко години след освобождението на страната от Османско владичество. От тогава до днес са приети пет нормативни акта, свързани с планирането, законодателни документи, целящи да уредят непрекъснатия растеж на града от края на 19-ти век до днес (Фигура 14). Тези нормативни актове са:

1. Закон за благоустройството на населените места в Царство България (1897),
2. Закон за благоустройството на населените места (1941),
3. Закон за плановете изграждане на населените места (1949),
4. Закон за териториално и селищно устройства (1973) и
5. Закон за пространственото планиране (2001).

Фигура 14: Разширяване на София от основаването ѝ като национална столица до днес¹⁵

¹⁵ По Гешев, Г., Славейхов, П. и Ганев, Х. (2001) 'Урбанизирани територии', в А. Попов и кол., в *София: 120 години столица на България*, с. 85.

Възприети са и други инструменти, които допълват нормативните актове за ефективно пространствено планиране и управление. Те включват парламентарните закони за културното наследство и защита на природата. Всички тези документи са хармонизирани през последните години със законодателството на ЕС. За целите на настоящето изследване, фокусът е насочен върху пространственото планиране. В раздел 5.4 се разглеждат нормативните актове свързани с културното наследство.

Съвременното законодателство относно планирането в България се базира на три основни документа.

1. *Закон за пространственото планиране* (2001).
2. *Закон за регионалното развитие* (2008) и
3. *Закон за защита на околната среда* (2002).

Българското законодателство за планирането прави разлика между пространствено планиране и процеса на регионално развитие, като всеки се урежда от конкретен нормативен акт. Пространственото планиране в България се урежда от *Закон за пространственото планиране* (2001) докато регионалното развитие се урежда от *Закон за регионалното развитие* (2004). Целта на тези нормативни актове е да функционират паралелно, въпреки че на практика това рядко се получава.

Законът за пространственото планиране урежда пространственото планиране на национално и регионално/областно ниво чрез схеми за пространствено планиране и планиране използването на земята на общинско и местно ниво чрез пространствени планове, а именно общ устройствен план и подробни устройствени планове. *Законът за регионалното развитие* отразява политиката за пространствено/регионално развитие на ЕС. Този закон урежда националната политика за устойчиво развитие на различните региони/области в България.

Неразделна част от процеса на планиране е Оценката за въздействие върху околната среда (ОВОС) и Стратегическата оценка на околната среда (СООС). И двете оценки се уреждат от *Закон за опазване на околната среда* (2002). Оценка за въздействие върху околната среда се извършва заедно с проект за развитие, докато Стратегическа оценка на околната среда, транспонирана в българското законодателство „екологична оценка” (ЕО) се прави във връзка с политиките за планиране и общите градоустройствени планове.

3.2 Общ градоустройствен план на София

Общият градоустройствен план на София е стратегическата представа за града на бъдещето и инструмент, чрез който може да се реализира. Планът разглежда три нива: София град, Столична община и Зона на активно

влияние, това е околградския район.¹⁶ Той поставя целите и ясно определя задачите, за да се отговори на развитието на жилищни площи, труд, отдих и транспорт и техническа инфраструктура от функционална, пространствена и екологична перспектива. Планът цели да се постигне устойчиво пространствено развитие и осигурява по-качествена градска среда чрез свеждане до минимум на слабите страни, като се оптимизират силните такива. Философията в основата на Общия градоустройствен план е насочена към:

1. Ограничаване урбанистичното разпростиране на София град;
2. Засилване структурите на населените места в околния регион и развиване на допълнителни градски центрове по ос северозапад – югоизток;
3. Ограничаване развитието по посока на север от Витоша и насърчаване развитието на север от Стара планина; и
4. Развитие на полицентрична пространствена структура на града.

Беше подготвена Оценка на въздействието върху околната среда успоредно с Общия градоустройствен план, за да се осигури информиране вземане на решение при процеса на формулиране на Плана.¹⁷ „Ролята на Оценката на въздействието върху околната среда като постоянен коригиращ фактор в процеса на изработване на Общия градоустройствен план на София е изключително ефективна и осигурява възможност да се съкрати периода от време на процедурата за неговото одобряване”.¹⁸

Общият градоустройствен план определя известен брой фактори, които имат отношение към стратегическото и пространствено развитие на София до 2020 г.¹⁹ Те са икономически, социални, екологични и законодателни. Директната чуждестранна инвестиция е основният икономически фактор.

За обхвата на настоящето изследване, инициативите определени от Столична община могат да се категоризират в няколко тематични въпроса, а именно, развитие на изоставени обекти, устойчиво развитие (включително зелени зони и отдих), транспортна инфраструктура, балансирано териториално развитие и наследство.

¹⁶ В Общия градоустройствен план, използваната земя и картата на зонироване на град София е в мащаб 1:10,000 докато картата на Столична община и Зоната на активно влияние е в мащаб 1:25,000. Центърът на града и другите райони с възможности са дадени в мащаб 1:5,000.

¹⁷ Докладът за Оценка на въздействието върху околната среда е съставен в съответствие със *Закона* за опазване на околната среда, Наредба No. 4 за оценка на въздействието върху околната среда и Директива 2001/42/ЕО.

¹⁸ *Общ градоустройствен план на град София и Столична община*, с. 6.

¹⁹ Пак там, стр. 24-26.

3.3 Констатации и заключения

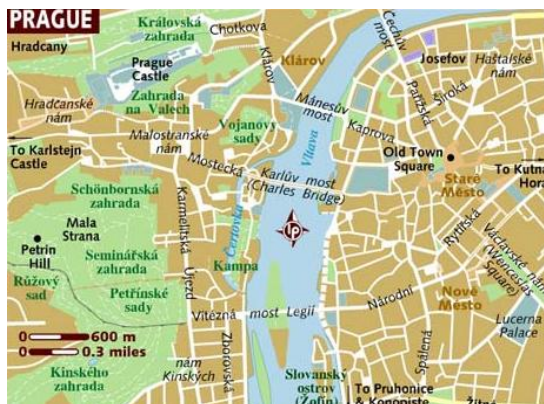
От директивите на ЕС следват три важни принципа, именно, спомагателност, сливане и териториална справедливост. Тези принципи целят да намалят разликите и да постигнат балансирано развитие в рамките на дадена територия. Стратегическото и пространствено планиране на София има дълга история. Общи градоустройствени планове са започнали да бъдат съставяни още след Освобождението от половин хилядолетие на Османско владичество, когато е обявена за Столица на българската нация. *Общият градоустройствен план на град София и Столична община* има за цел да насочи развитието на града към полицентрична социално-икономическа, самостоятелна пространствена структура. Той отразява преминаването след 1989 г. от централизирана и контролирана икономика към децентрализирана пазарна икономика. Той е насочен към постигане на баланс между околната среда и развитието и между социалните и финансови потребности в опит да се постигне устойчиво социално-икономическо развитие, което уважава и съхранява съществуващите природни и културни аспекти. Той е първият общ градоустройствен план за града след половин век, изработен в ново социално-икономическо измерение на града. Тези нови измерения се характеризират с реституция на земя, частна индустрия и открит демократичен диалог с всички слоеве на обществото, като се започне от широката публика до неправителствени организации. Той е изработен в период, когато хората са имали повече права отколкото задължения и така е поставил частните интереси над обществените.

4.0 ИЗУЧАВАНЕ НА КАЗУСИ

4.1 Прага

Прага е столицата и най-големия град в Република Чехия и един от най-посещаваните исторически градове в Европа (Фигури 15 и 16). Действително, то е бил политически, културен и икономически център на страната повече от едно хилядолетие. Разположен в централна Бохемия, по протежение на река Вълтава, той става столица на държавата Бохемия през десети век. Според ЮНЕСКО „важната роля на Прага в политическата, икономическата, социална и културна еволюция на централна Европа след 14-ти век и богатството на нейните архитектурни и художествени традиции означава, че тя е служила за основен модел на градско развитие за голяма част от централна и източна Европа”.²⁰

²⁰ <http://whc.unesco.org/en/list/616>.

Фигура 15: Съвременна карта на Прага ²¹ Фигура 16: Изглед на Прага ²²

Съвременното градско развитие на Прага се регулира от общ градоустройствен план. Той няма законово основание да контролира какво ще бъде построено, а какво ще бъде допустимо да се построи. Основната цел на стратегическото пространствено планиране е преминаването от моноцентричен към полицентричен град. Замисълът на плана е да намали търсенето в центъра и да насърчи балансираното развитие в рамките на цялата територия на града. Някои от тези цели са подобни на съдържащите се в Общия градоустройствен план на София.

Стратегическият план за Прага, който регулира настоящите и бъдещи политики на планиране за града, е динамичен документ. Годишните, непосредствено след промените от 1989 г. бяха формиращи години за нова система на управление. Планът отразява социално-икономическите реалности на града и определя критерии за архитектурно развитие, което подчертава изграденото наследство на града. Той е насочен към настоящите потребности, но по начин, който взема под внимание, че градът е в състояние на постоянна промяна; той е насочен към бъдещето без да ограничава инициативите.

4.2 Единбург

Единбург е столица на Шотландия от 1437 г. и център на науката от периода на Просвещението. Състои се от два ясно обособени исторически участъка, Старият и Новият град (фигура 17). Първият се характеризира със средновековна крепост, докато по-късният се характеризира с неокласическо развитие, датиращо от периода 1765 до 1890. Уникалната характеристика на този град е елегантното сливане на тези райони. Новият участък е запазил голяма част от оригиналната архитектура и разположение на града. Той се

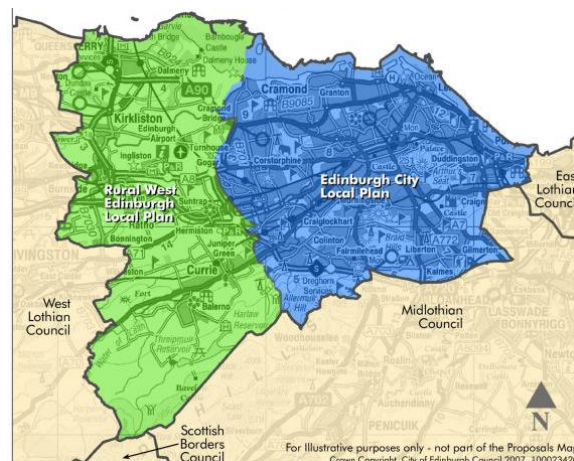
²¹ <http://www.lonelyplanet.com/maps/europe/czech-republic/prague/>

²² <http://www.dragosroua.com>

приема за шедьовър на градско планиране по начина, по който разширяването на града е било извършено и е предприето високо архитектурно качество на застроената околна среда.

Фигура 17: карта на града, показваща новия град, Стария град и Западния край²³

Фигура 18: Граници на местния план на Единбург²⁴

Структурният план на Единбург и Лоудиън представлява дългосрочната перспектива за градоустройствено развитие и планиране на околната среда в Единбург и областите Лоудиън до 2015 г. (Фигура 18).²⁵ Структурният план е основно използван за земята и транспортен план и не разглежда всички икономически сектори и инициативи, които ще определят развитието на Единбург и областите Лоудиън.²⁶ Градският съвет приема основната връзка между планиране използването на земята и транспорта за база на стратегическото планиране.²⁷

4.3 Виена

Виена, бившата столица на Австро-Унгарската империя, датира от ранните келтски и римски селища и се развива през вековете в средновековен и впоследствие в бароков град. ЮНЕСКО признава, че „Историческият център на Виена е богат на архитектурни ансамбли, включително барокови замъци и

²³ <http://www.aboutscotland.com/edin/newtown.html>

²⁴ Градски съвет на Единбург (2007) *Структурен план на Единбург и Лоудиън 2015*, Фигура 1.1.

²⁵ Региона Лоудиън, зоната между южния бряг на Фърт ъв Форт и Ламермуир Хилзинклюдс, се състои от западен Лоудиън, среден Лоудиън, източен Лоудиън и Единбург, столицата на Шотландия и основното селище в Лоудиън.

²⁶ Пак там, пар. 1.10. Други планове и стратегии са изготвяни както от централната, така и от местната власт.

²⁷ Пак там, пар.1.9.

градини, както и улица Рингщрасе, от края на 19-ти век, оградена с монументални сгради, паметници и паркове”.²⁸ Това включва средновековния център, издигнат върху римско селище, основните барокови сгради с техните оси, и сградата Gründerzeit, датираща от началото на модерния период (Фигури 19 и 20). Счита се, че общата градоустройствена структура на Виена с околоръстния път е доста сходна с тази на София.

Фигура 19: Околоръстния път, заобикалящ вътрешния град на Виена²⁹

Фигура 20: въздушна снимка на Виена³⁰

Градският съвет на Виена е възприел стратегия за развитие на града, градът известен със своето качество на живот, като тази стратегия е в основата на *Плана за градско развитие*. В този План за градско развитие са заложени три концепции. Това са пространствено планиране, зелени пространства и строителна концепция. Приет през 2005 г., целите на този план са проактивни и динамични. Те се видоизменят и развиват едновременно с реализирането на плана. Постоянният мониторинг и оценка на политиките и програмите, които се изпълняват, предоставя обратна информация за целите на плана, докато се осъществява.

4.4 Заключителни коментари

Историческите градове Прага, Единбург и Виена, всичките столици в рамките на Европейския съюз отговарят на *Европейската перспектива за пространствено развитие*. Това е важен документ, който обуславя

²⁸ <http://whc.unesco.org/en/list/1033>

²⁹ <http://www.planet-vienna.com/e/SPOTS/ringstrasse/ringstrasse.htm>

³⁰ <http://www.facultas.wordpress.com>

планирането за повечето европейски градове, след неговото приемане през 1999 г. Въпреки че този документ няма правно-обвързващ статут и ЕС няма официална агенция за пространствено планиране, *Европейската перспектива за пространствено развитие* е повлияла върху политиката за пространствено планиране на страните членки на ЕС. В допълнение, тя изисква в политическия дневен ред на ЕС хармонизиране на секторните политики в ЕС.

В документите за стратегическо планиране на тези три града, въпросът за устойчиво развитие не само се адресира по отношение на природните и културни дадености в рамките на територията. Той се прилага едновременно и към социалните и икономически дадености. Особено значение се придава на балансирано, устойчиво социално-икономическо и наследствено развитие. Това значение не е така подчертано в Единбург, където планирането използването на земята отговаря повече на англо-саксонската философия философията. Структурните планове за всеки от трите изучавани казуса са насочени към полицентрично пространствено развитие на града на бъдещето. Това също са и целите на *Общия градоустройствен план на град София и Столична община*. В корените на плана са заложени политики за устойчиво социално-икономическо, екологично градско планиране. Визията трябва да е конкурентна с останалата част на Европа. И все пак, въпреки социалните и инфраструктурни ресурси, България изостава от всички други държави членки на ЕС по отношение на БВП. Съхраняването и опазването на културното и природно наследство заема важно място в дневния ред на политиките, въпреки това са необходими действия, за да се гарантира бъдеще за архитектурното наследство на София.

С разпадането на Източния блок през 1989 г. и последвалото разширяване на ЕС, историческата и географска роля на Виена и Прага придобиха ново измерение. Първата се утвърждава като бъдеща столица на Централна Европа, докато втората усилено се състезава, за да се утвърди като бъдеща столица на Източна Европа. Република Чехия, която се присъедини към ЕС половин век след Австрия и няколко години преди България, се развива бързо и инвестира силно в социално-икономическата и физическа инфраструктура. По отношение на икономика и стандарт на живот, Виена все още е на върха, докато Република Чехия е надминала България по отношение на инвестиции и БВП. Прага е предизвикателство за София и по отношение усилията на последната да се утвърди като столица на Югоизточна Европа. Съвременните уроци от Единбург, освен неговата история и структура на градско планиране, са свързани с наскоро създадения шотландски парламент. Той е положително подсилване, потвърждаване и подновяване на културната идентичност, памет, традиции и ценности на Шотландия в рамките на Британските острови. Тези ценности, въпреки и да са завещани и в България, не са отразени в градоустройствения план на съвременна София.

Определянето на дневен ред за градоустройство и планиране, което да регулира съвременното и бъдещо развитие на София, е политическо решение, което засяга архитектурата на утрешния ден. Архитектурата е средство за предаване на политическото послание на правителството, средство, което се определя и реализира чрез градоустройствените политики.

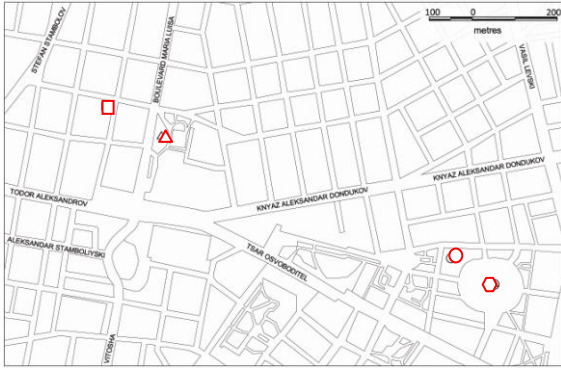
5.0 КЛЮЧОВА ПОЗИЦИЯ ЗА НОВА ЕВРОПА НА БАЛКАНИТЕ

5.1 Градоустройствена стратегия за развитието на София

Четири основни стратегически документа, всичките базирани на принципите на полицентричност и устойчивост, са повлияли на развитието на стратегията за градоустройство и планиране за региона на град София. Те са *Национална стратегия за регионално развитие* на Република България, *План за развитие на югозападен регион за планиране*, *Стратегия за развитие на София област* и *Общ градоустройствен план на София*. Изпълнението на тези документи спомага да се гарантира, че някои от целите, които се съдържат в тях са изпълнени. Всички включват обратната информация от отговорните лица чрез процеса на консултации и участие, включително на широката публика и по този начин представляват колективен опит да се насочи града и столична община към бъдещето, поне през идващите години.

5.2 Духовното наследство на София

Въпреки щетите нанесени на културния пейзаж на града, вдъхновени от утилитарната, функционалистичната или социалистическата идеология, три сгради са оцелели, сравнително близо една до друга в центъра на съвременна София (Фигури 21 и 22): църквата „Света София“ (Фигура 23), Синагогата (Фигура 24) и джамията „Баня Баши“ (Фигура 25), основните функциониращи места за поклонение за религията на християни, евреи и мохамедани, респективно. Тези паметници, които лежат на северозападната-югоизточна ос, са разположени в центъра на града и имат забележително архитектурно и културно значение. Те са съвременни епохални ориентири за духа на град София. Тази ос в допълнение се подсилва от катедралата „Александър Невски“ (Фигура 26).

Фигура 21: Местоположение на църквата „Света София” (□), Синагогата (△) и джамията „Баня Баши” (○) и катедралата „Александър Невски” (○)

Фигура 22: Изглед, показващ близостта на Синагогата (линия с чертички) и джамията „Баня Баши” (пунктирана линия)

Фигура 23: Църквата „Света София” след реконструкцията и понастоящем

Фигура 24: Синагогата понастоящем

Фигура 25: Джамията „Баня Баши” понастоящем

Фигура 26: Катедралата „Александър Невски”

Съвместното съществуване на тези три центъра на поклонение на три монотеистични религии, свързани с Европа, е уникално в историята на съвременните национални градове. Тази уникалност не се приписва на физическата близост на тези три обекта, а на хармоничното съвместно съществуване и толерантност по време на вълненията от грубите политически обстоятелства, преди учредяването на града като национална столица. Тези сгради представляват не само културата, но основно духовните ценности на българската нация, ценности, които са били и още са на мета ниво спрямо идеологическите убеждения на управляващия елит през годините. Тези ценности създават вътрешния характер на духа на София. Ако приложим философските понятия на Хегел и Хайдегер, съвременна София е резултат от явленията в града чрез *Zeitgeist* (Духът на времето); тя е духът на мястото чрез духът на времето. И това напълно отговаря на девиза на града „Расте, но не старее“; лаконично обобщение за духа на столицата на българската нация.

Религиозната търпимост и братство са дълбоко вкоренени в българската нация и нейната национална столица е символът на това. В действителност, основният едикт разрешил религиозна търпимост и братство в Европа е този на Галериус от Сердика през 311 г. Тези понятия съставляват неразделна част от националната идентичност, която въпреки заповедите на един от най-известните режими в света, като християни се обявяват в защита срещу унищожаването на евреите. Тези три религии, в името на които се извършва геноцид, независимо дали е по времето на кръстоносците или нацистка Германия, имат едни и същи корени и поддържат ценности, които са в основата на тяхната съответна теология.

Тези три места на поклонение, съставляващи светата ос, са доказателство за уникалния дух на София, културната психика на града, характеризираща се с святост и универсалност на мястото. И трите религии са представени и съществуват съвместно в хармония в града. Този религиозен плурализъм, заедно с универсалността на ценностите и вярванията, са уникалното живо нематериално наследство на София. Българите са „стъпили на пътя за духовно освобождение много преди Освобождението“.³¹

Това духовно наследство признава културата не само като източник на културен капитал, но и като ресурс на ценности, вариращи от национално достойнство до идентичност, ресурс, който не може да се определи количествено с икономическия термин приход. Тази позиция е във фаза на развитие с препоръката, включена в политическия доклад за българската култура и нейните финансови алтернативи, публикуван през 2004 г., в който се казва, че „разкриването и изграждането на ново културно наследство, е не само като създател на културна столица, но също и като създател на

³¹ Илчев, И. (2005) *Розата на Балканите*. София, Колибри, с. 193.

ценности като – национална гордост и идентичност, които не се измерват и определят от пазара”.³²

5.3 Критична оценка

Последователното разширяване на града след Освобождението се характеризира с радиално развитие от центъра на стария град. Докато въпросът за ориентирането, гарантиран от основните пространствени структури в града, е бил разглеждан, то въпросът за идентификацията е бил адресиран бегло. Той не се разглежда в настоящите нормативни актове за пространствено планиране. До времето на Константин Иречек, това е краят на деветнадесети век, повечето от градските фабрики на София са разрушени. Така, градските пространства са унищожени необратимо и се усеща загуба на място. Улици, кръстовища и квартали губят своята идентичност; от тогава се е изгубил традиционният градски пейзаж като по този начин следващите поколения са лишени от значение/значения, свързани с него. Тази загуба на място става дори още по-остра в периода след Втората световна война. Със съветската социалистическа идеология, повечето от останалите части на града са подложени на крайни промени и така повечето от оцелелите традиционни качества са унищожени и/или неизменно изгубени. С течение на годините, градоустройствената политика подемана от различните режими е направила малко, за да защити идентичността и уникалността на града. В този контекст може да се зададе въпроса, коя е истинската атмосфера (*genius loci*) на София, духът на София? Това е феноменологичен въпрос, насочен към екзистенциалното измерение на града. „Екзистенциалното измерение не се „определя“ от социално-икономическите условия, въпреки че те могат да улеснят или попречат на (само-) реализирането на определени екзистенциални структури. Социално-икономическите условия са като рамка на снимка; те предлагат дадено „пространство“ за живот, но не определят неговото екзистенциално значение. [То] ... се проявява в историята, но неговото значение преминава границите на историческата ситуация. Историята, от друга страна, само става значима, ако представлява нови конкретизации на екзистенциалното измерение”.³³

Представата за пространство в София определено е била разрушена преди Освобождението, когато транспортната мрежа и планът на града са били проектирани без да се вземат под внимание съществуващите тогава пространства, както във физически, така и в социален аспект. Повечето от исторически построените сгради и улична структура са разрушени (Фигури 27 и 28). Това, което е било наложително тогава е ефективен план на

³² Томова, Б. (2004) *българската култура и нейните финансови алтернативи: Окончателен политически доклад*, с.8. <http://www.policy.hu/tomova/finalpp.pdf>.

³³ Norberg-Schulz, C. (1980) *Genius Loci, Towards a Phenomenology of Architecture*. London, Academy Editions, p.6.

инфраструктурната мрежа, план, който все още обуславя развитието на града, тогава и сега, и който ще го отведе и в бъдещето. Следващото развитие на урбанизиращата се София заедно с различните общи градоустройствени планове води до систематично използване на пространството без да се отчита мястото (Фигури 29 до 34). Имиджът, който България проектира в чужбина е доста различен и много по-чувствителен в гекултурно отношение отколкото програмата за развитие на строителството, която се провежда в града (Фигура 35).

Фигура 27: София, общината, сега Национална художествена галерия, 1890-те³⁴

Фигура 28: Националната художествена галерия днес

По време на комунистическия режим, сърцевината на града е разрушена, за да се направи път за центъра на града, ЦУМ, хотел Шератон и централата на Комунистическата партия (Фигури 33 и 34). Археологическите открития, които се правят днес при изграждане на метрото, са били известни тогава. Това развитие е довело до отнемане духа на мястото и неговата стерилност, чрез което технологията измества човечеството. Това може да се илюстрира чрез проектираното градоустройствено подсилване на основни инфраструктурни работи обществени сгради. Такива примери са Лъвов мост (Фигури 36 до 38), Орлов мост (Фигури 39 и 40) и Народния театър (Фигури 41 до 44). Включените исторически снимки най-добре представят как дадено място е лишено от неговия дух в името на прогреса. Този аргумент в никакъв случай не трябва да се приема като застъпване на носталгичен или романтичен подход към планирането. Той е призив за феноменологичен подход към градоустройството на София, според думите на Норберг-Шулц, „човешката идентичност предопределя идентичността на мястото”.³⁵

³⁴ <http://www.lostbulgaria.com/>

Тази дата, цитирана от този източник не е точна (Ясен Кьосев, Лични комуникации). Тази снимка показва мястото на отоманската администрация, известно като „конак” и джамията Челеби, както и канала пред тях, съществувал до края на 1870-те, началото на 1880-те години.

³⁵ Norberg-Schulz, C. (1980) *Genius Loci, Towards a Phenomenology of Architecture*, p.22.

Фигура 29: Кафене „Македония”,
булевард „Мария Луиза”,
началото на 20-ти век³⁶

Фигура 30: Булевард „Мария Луиза”
днес

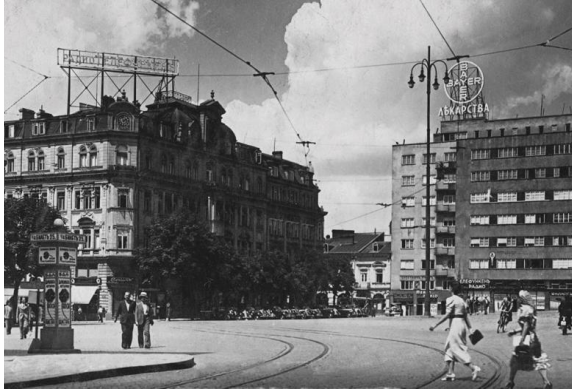

Фигура 31: Булевард „Дондуков”,
началото на 20-ти век³⁶

Фигура 32: Булевард „Дондуков” днес

³⁶ <http://www.lostbulgaria.com/>

Фигура 33: Площад „Александър Батенберг“; Централата на Комунистическата партия се издига вместо сградата от ляво, 1940-те ³⁷

Фигура 34: Централата на Комунистическата партия (червената стрелка) и сградата от дясно на Фигура 33 (синята стрелка) все още се вижда днес

Фигура 35: Българският павилион, Световен търговски панаир, Милано, 1906 г ³⁸

Фигура 36: Шареният мост, днес Лъвов мост, 1879 г ³⁹

³⁷ <http://www.lostbulgaria.com/>

³⁸ Пак там.

Същият павилион е издигнат на Световния търговски панаир, проведен в Лиеж, Белгия през 1905 г. И двата павилиона са дело на архитект Антон Торньов (любинка Стоилова, лична комуникация)

³⁹ Пак там.

Фигура 37: Павиране на Лъвов мост през първото десетилетие на 20-ти век ⁴⁰

Фигура 38: Изглед от Лъвов мост днес

Фигура 39: Орлов мост, 1910-те ⁴⁰

Фигура 40: Орлов мост, 1980-те ⁴⁰

Фигура 41: Народния театър; снимката е направена между 1910-1920 ⁴⁰

Фигура 42: Народния театър днес

⁴⁰ <http://www.lostbulgaria.com/>

Фигура 43: Народния театър; снимката е направена между 1920-1930⁴¹

Фигура 44: Националният театър,

Съвременното и бъдещо планиране на София е в унисон с упражняване на професията на всякъде другаде на континента. Инструменти, като наскоро одобреният Общ градоустройствен план интелигентно разглеждат пространствата, публични и частни. Според екзистенциалните термини, тези инструменти не разглеждат мястото. Норберг-Шулц обяснява разликата между тези термини доколкото „... пространствата, където се развива живота са *места*... Мястото е пространство, което има ясен характер”.⁴² Мястото е точен израз на съществуването на човек. То включва материални и нематериални явления. В случая на София, материалните явления са улиците, къщите, планина Витоша и минералните извори, докато нематериалните явления включват традициите и ценностите, принадлежащи на мястото, града.

Има много пейзажи в рамките на града. Градските проектанți говорят за градски пейзаж, покривен пейзаж, културен пейзаж, и т.н. Всички те са материални явления, които са важна характеристика на дадено място. Всички те спомагат за ориентирането и определянето на човек в пространството. Това е важно измерение на околната среда на мястото. Друг съществен аспект е генерирането на нематериални културни активи, които понастоящем са защитени със закон в България. Това са костюми, народни танци, игри и спортове (Фигури 45 и 46). Местата, където се организират традиционни танци, спортни фестивали, камбаните на църквите, пазарите, създават звуков пейзаж, който е еднозначен с развиваната дейност.

⁴¹ <http://www.lostbulgaria.com/>

⁴² Norberg-Schulz, C. (1980) *Genius Loci, Towards a Phenomenology of Architecture*, с.5.

Фигура 45: Репетиция за Първия фестивал на героичния софийски регион, 1900-те ⁴³

Фигура 46: Народен гагаузки танц, Винаца, Варна, 1900 г ⁴³

Исторически, градовете са оцелели благодарение на квази-симбиотичната връзка между физическите и психологическите параметри. Ако погледнем картата на Югоизточна Европа, позицията на София е важна; нейното местоположение е очертано от Витоша и минералните извори, които на свой ред подсилват усещането за граница. Тези материални явления са вечните екологични параметри на града, които не само оказват въздействие върху ориентацията на града, но и върху неговата идентичност. Тези природни аспекти са повлияли на характера на града, не само по отношение на неговите физически условия, но също и на психологическите условия. Вечните символични параметри на материалните явления в София са оцелелите места на поклонение, център на универсална святост в продължение на хилядолетия. На тези места на поклонение, се проявява българският характер. Много е важно те да служат за значим духовен център на града. Тези места са значими за съзнанието на града през вековете; те са израз, изпълнен със стойност, на комплексното социално взаимодействие. Българските ценности правят възможен духовния живот на София; целите на съвременния Общ градоустройствен план на града гарантират неговия

материален живот. Планът взема под внимание икономическите, социални и психологически трансформации, по време на промяната от планов към свободен пазарен модел⁴⁴, но не разглежда екзистенциалната същност на града.⁴⁵ Не се обръща внимание на местни теми като цветове, материали и

⁴³ <http://www.lostbulgaria.com/>

⁴⁴ Троева, В. (2002) 'Трансформация на градското пространство и градската култура (Нов общ план за развитие на София Столична община). Четвърти международен симпозиум за Централна Европа', *Трансформация на градското пространство на фона на политическите и икономическите промени в Централна Европа*, Технологичен университет, Краков, стр. 117-128.

⁴⁵ При подготовката на Общия градоустройствен план за София, беше направен визуален и градски ландшафтен анализ от Тодор Булев, по-късно публикуван в книгата в два тома, на български език, озаглавена *Ландшафтна архитектура* (София, 2010).

фактури, тъй като те са извън обхвата на плана. Все пак, тези теми могат да образуват част от схема в рамките на параметрите на плана. Спазвайки идеалите и политиките, които се съдържат в Общия градоустройствен план, София ще прилича на всеки друг град без характеристиките, които я правят уникална сред кохортата на световни столици. София е град с велико минало и велик дух.

5.4 Архитектура, културни ценности и политика

Връзката между планиране и политиката отразява дневния ред на правителството. Същото се отнася и за наследството на града. Значението на паметниците на културата е успоредно с политическия дневен ред. Специално развитие в последните години, което засяга пространственото планиране на София е въвеждането на *Закона за историческото наследство* (2009).⁴⁶ Значимото в този закон е въвеждането на понятието „културни ценности“, понятие включено в международните харти и конвенции за опазване и устойчивост на културното наследство. В контекста на България, това подсказва интересен концептуален скок при вземане на мерки за културата. Държавата започна да взема под внимание както материалните явления, които са недвижимите културни активи, така и нематериалните явления, като устни традиции, фолклор, популярни игри и спортове (Таблица 3).

Таблица 3: Културни ценности на наследството, изброени в *Закона за културното наследство* (2009)

<i>Материални явления</i>	<i>Нематериални явления</i>
1. наземни, подземни и подводни археологически обекти и резервати	1. устни традиции и език
2. исторически обекти и комплекси	2. книжовни и литературни ценности
3. архитектурни обекти и комплекси	3. обичаи, обреди, празненства, ритуали и вярвания
4. етнографски обекти и комплекси	4. музика, песни и танци
5. образци на парково изкуство и ландшафтна архитектура	5. народна медицина
6. природни образци и ценности	6. кулинарни и енологички традиции
7. индустриално наследство	7. народни игри и спортове
8. предмети на изящни и приложни изкуства	
9. народни занаяти	
10. документално наследство	
11. аудио-визуално наследство	

⁴⁶ Обнародван в *Държавен вестник*, № 19/13.03.2009 и влязъл в сила от 10.04.2009.

По отношение на недвижимите ценности на културното наследство, всяка от тях е класифицирана въз основа на нейното културно и социално значение в една от следните категории: световно значение, национална ценност, местна ценност и комплексна ценност (Таблица 4). Списъкът на недвижимите паметници на културата, признат в *Закона за културното наследство* и използван от Общинско предприятие „Стара София”, включва паметници на културата в рамките на Столична община и историческия център на София. Като се разработи кадастър за това нематериално културно наследство, успоредно със списъка на недвижимите паметници на културата и като се нанесат заедно върху основната карта на София, тогава може да се оцени, разбере и долови по-пълно, духът на българската нация, в неговата еволюция през историята.

Таблица 4: Категории на недвижимите ценности на културното наследство

<i>Категория</i>	<i>Критерии за включване</i>
световно значение	паметници, включени в списъка на Световното наследство на ЮНЕСКО
национална ценност	археологически резервати и други ценности на културното наследство от изключително значение за културата и историята на страната
местна ценност	паметници, свързани с културата и историята на населените места, общините и регионите
комплексна ценност	паметници, в подкрепа на пространственото характеризирание на архитектурната типология на група ценности на културното наследство, към която принадлежат

(Въз основа на *Закона за културното наследство* (2009), Чл. 6(1)).

Законът за културното наследство (2009) трябва да се разбира в духа на идеята му, а именно опазване и съхраняване на недвижимото и движимото културно-историческо наследство. В този контекст, на настоящето законодателство трябва да се позволи да се погрижи и за недвижимото наследство, което също притежава значително съдържание на движима културна ценност, като например катедралата „Александър Невски” и паметника „Цар Освободител” (Фигури 47 до 50). Правителствата, едно след друго, както и публиката, местна и чуждестранна, уважават тези паметници и това, което символизират. Те не са наложени на обществото, а отразяват колективната памет и идентичност на всички българи. Националните паметници, издигнати от държавата по време на социалистическия период не изпълняват ролята на забележителности, които местните жители и чужденците свързват със София. Два такива примера са Народния дворец на културата (Фигура 53) и Паметникът на Съветската армия (фигура 54). През 1993 г. Софийският градски съвет взе решение да разруши последния паметник, но той беше спасен от унищожаване основно благодарение на

Фигура 47: церемония по откриване на паметника Цар Освободител, 30 август 1907 г⁴⁷

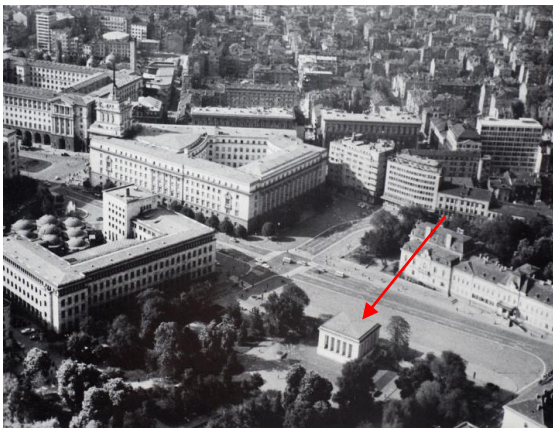
Фигура 48: Паметникът Цар Освободител, както изглежда днес

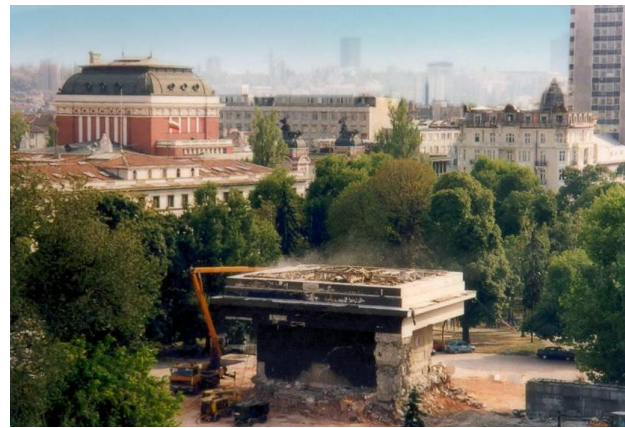
Фигура 49: Въздушна снимка пред Националното събрание, 1926 г⁴⁷

Фигура 50: въздушна снимка пред Националното събрание днес⁴⁸

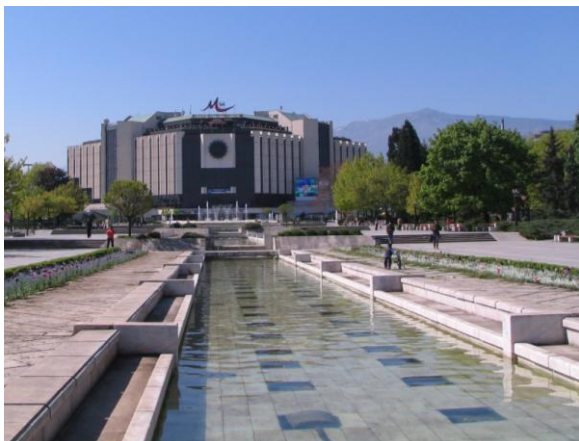
Фигура 51: Въздушна снимка на мавзолея на Георги Димитров, 1960-те⁴⁷

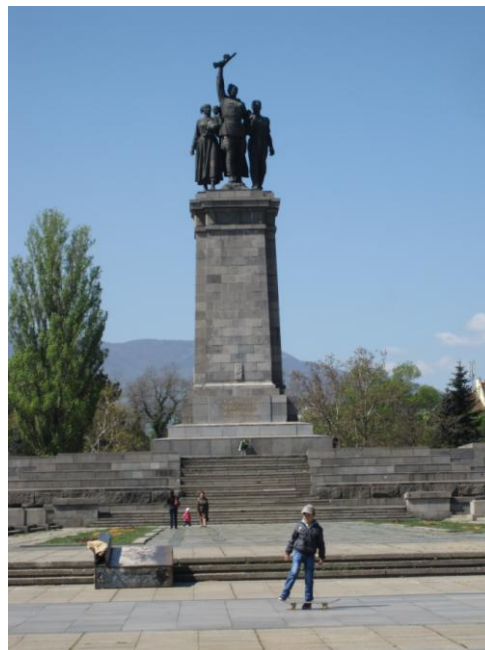
Фигура 52: Разрушаване на мавзолея на Георги Димитров, 1999⁴⁷

⁴⁷ <http://www.lostbulgaria.com/>

⁴⁸ Google Earth.

Фигура 53: Националният дворец на културата

Фигура 54: Паметникът на Съветската армия

Фигура 54: Паметникът на Ленин е заменен от статуята на София⁴⁹

Фигура 56: Статуята на София днес

опозицията, подета от българската социалистическа партия. Не може да се каже, че същата съдба е сполетяла други назионарни паметници, датиращи от същия период. Два такива примера са Мавзолеят на Георги Димитров (Фигури 51 и 52) и паметникът на Ленин (Фигура 55). Първият е разрушен след обществени демонстрации, едно десетилетие след падането на правителството на Тодор Живков, докато вторият е заместен от статуята на София, символ на града (фигура 56). Разрушаването на тези паметници, по-

⁴⁹ <http://www.lostbulgaria.com/>

конкретно на мавзолея, въпреки, че е представено от медиите като колективно импулсивно решение се счита повече за политическа цел от членовете на Правителството по това време.

5.5 Заключителни забележки

*Общият градоустройствен план на град София и Столична община потвърждава, че*⁵⁰

„Въпреки значителният потенциал София да стане градски център от европейско значение, тя е изправена пред силната конкуренция от съседни големи градове за тази роля.”

Местните и европейските специалисти говорят за София като появяващата се столица на Балканите, други столици в региона, по-конкретно Прага, доказват, че са предизвикателство за постигането на тази цел. Въпреки сравнително положителните прогнози за града, направени от изследвания и проучвания в Западна Европа, София изостава както по своето общо развитие, така и по-конкретно, по привличане на чуждестранни инвестиции.⁵¹ Наистина, София и България, по принцип, притежава ресурсите, човешки и други, и експертизата да транспонира настоящия сценарий и да се превърне във водеща, просперираща държава в Югоизточна Европа. Нейният взор не трябва да бъде ограничен само до столица в съответствие с другите столици в ЕС, но да бъде уникален процъфтяващ град, столица на българската нация, люлка на европейската цивилизация. Корените на изпитанията за българския дух се крият още в далечната античност, когато този регион е образувал центъра на световните империи, разпрострели се чак до Азия.

6.0 ЗАКЛЮЧЕНИЯ, ПРЕПОРЪКИ И ПРИНОС

6.1 Заключения

Общи:

Развитието на град София, Столична община и столичната зона на активно влияние е функция от определен брой фактори, като,

1. геофизическото и геополитическото стратегическо положение на града в Югоизточна Европа;
2. позицията на народите от Източна и Югоизточна Европа при реструктуриране на глобалния капитален пазар, и

⁵⁰ Столична община (2004) *Общият градоустройствен план на град София и Столична община: Синтез*, София, с. 25.

⁵¹ Пак там.

3. процеса на интегриране на България в Европейския Съюз.

Културата на София е значима не само за България, но и за целия Балкански регион, от бивша Югославия до Гърция. Историческото значение на града като център на световна цивилизация се подкрепя не само от археологическите и исторически материални находки, но също и от нематериалното живо културно наследство, което градът символизира, от езика до фолклорните танци и музиката.⁵²

Общ градоустройствен план с резерви от ЕС:

Пространственото планиране на София е в хармония с другите системи за пространствено планиране в държавите от ЕС. *Общият градоустройствен план на град София и Столична община* се базира на четирите основни стълба, върху които се основават директивите на ЕС, именно спомагателност, сливане и териториална справедливост. Планът изисква уважение на човешкото измерение. Връзката между икономиката и инвестициите не се ръководи от финансови съображения, а от благополучието на жителите и обществото, като цяло.

Политика на етническа и религиозна толерантност:

София е съвременна столица, която фигуративно демонстрира утопичната идея на Готхолд Ефраим Лесинг за хармонично съвместно съществуване на монотеистични религии в Европа. Нейното живо духовно наследство е доказателство, че тези религии въплъщават общи за всички тях ценности.

Това завещание на етническо разнообразие и религиозна търпимост образува част от уникалното наследство на София. Въпреки политическите сили и различното отношение към етническите групи, винаги е имало голяма толерантност между тях и това е ценен ресурс, който трябва да се съхрани и в бъдеще и да служи за пример за подражание за Балканския регион. Мултикултурното и мултирелигиозно съвместно съществуване и толерантност е уникална характеристика на София. Това наследство трябва да се съхрани и да бъде модел за сложната политическа действителност, която се наблюдава в днешно време на Балканския полуостров.

Същността на българската нация:

В тази тема се прави опит за разработване на феноменологичен подход към градоустройството на София. Необходимо е допълнително проучване, за да се изследва същността на българската нация, нейната геокултура и народ. Това са характеристиките, които образуват държавата и правят нейната

⁵² Българските народни танци са тясно свързани с балканската фолклорна музика с нейния характерен неравноделен такт, изграден около „бързо” и „бавно” темпо.

столица наистина уникална. Вземайки под внимание социално-културните характеристики, геофизическите характеристики и наследената социално-икономическа психика, ще помогне на градоустройствените проектантите да проектират по-нататъшното развитие в рамките на града, за да отговори на очакванията на местните жители, като в същото време се запази настоящето, включително неговото наследство за бъдещите поколения. Въпреки че България спада към сферата на немското влияние, по-конкретно на Виена, по отношение на културата и образованието, характерът на българите е по-скоро средиземноморски отколкото англо-саксонски. Така, тротоарите в София изпълняват не само ролята на място, където пешеходците могат да ходят, както е в Лондон, но и като разширение за сядане за кафенетата, където хората могат да се срещат.

Към феноменологичен подход при градоустройството:

Проектирането и развитието на София представлява голямо предизвикателство. Местоположението ѝ остава уникално, но не и нейното градоустройство. Уникалността се изразява както в геофизическото ѝ положение, така и в културната психика. Първото е било взимано под внимание при градоустройствените планове на града през последния век и половина, тенденция, която продължава и в дневния ред на бъдещите пространствени планове. Културната психика обаче не е била разглеждана.

Културните ценности, за разлика от културното наследство нямат количествено измерение. Тези ценности, макар и обновявани с времето, са уникалното живо наследство на София. Като се приложи тази философия към *Общия градоустройствен план на град София и Столична община*, ще се развие по-ефективен, балансиран и устойчив град, верен на духа на времето и мястото. Настоящият Общ градоустройствен план разглежда създаването, и където е приложимо репродуцирането на пространство. София е уникален град и затова е необходима уникална концепция, концепция насочена към духа на града, неговото наследство и народ.

Социално пространство в София:

Въпреки че в декрет на българското правителство от 20 ноември, 1951 се казва, че сградите трябва да бъдат „национални по форма и социалистически по съдържание”, проектантите на града през периода на социализма не са успели да създадат „социалистическо” пространство. Вместо това те възпроизвеждат модернистичното градоустройство, типично за Льо Корбюзие и кол., като се намесват във физическото измерение на пространството без да разбират социалния контекст и така не успяват да създадат социално пространство. Те планират отново градските пространства, като например районът, където е бил мавзолеят, за официални паради и обществени демонстрации.

Съвременният *Общ градоустройствен план на град София и Столична община* цели да защити съществуващите социални пространства, зони, които са в хармония с подобни пространства в други градоустройствени системи. Тези пространства игнорират местните пространствени характеристики, повечето разрушени от края на деветнадесети век и със сигурност след Втората световна война. Снимките, репродуцирани на Фигури 57 до 62 илюстрират значението на социалното измерение на откритите пространства в София преди последната световна война; те са показателни за местата, които се характеризират от конкретен звуков пейзаж.

Фигура 57: Площад Трапезица, 1900 ⁵³

Фигура 58: Бирария и кафене „Централ“, 1920-те ⁵³

Фигура 59: Женският пазар; в центъра Кантина „Май“, 1920-те ⁵³

Фигура 60: Женският пазар днес; пазарът се намира в дясно на снимката

⁵³ <http://www.lostbulgaria.com/>

Фигура 61: Писателското кафене, 1920-те; Военният клуб е от дясно ⁵⁴

Фигура 62: Мястото, както изглежда днес; останалите сгради все още са запазени

Заключителен коментар:

В съвременната литература се твърди, че София трябва да премине от моноцентрична към полицентрична структура. В действителност, промяната към полицентризм се наблюдава още преди 1989 г. Това се случва с изграждането на жилищни комплекси като Люлин и Младост. Фактически, те са градове сателити със значителен размер, с техни собствени вторични центрове, включително паркове, училища, клиники и друга социална инфраструктура. Идеята за полицентризм трябва да се използва много внимателно. Трябва да се наблюдават икономическите, както и социалните дейности едновременно, за да се запазят традиционните пространства, като търговските улици, жилищните квартали и откритите пазари.

6.2 Препоръки

Определяне на приоритетни стратегии за устойчивост:

Като се вземат под внимание настоящите социално-икономически реалности, пред които е изправена България, на оперативните програми трябва да се поставят приоритети, които отговарят на съвременните потребности. Данните от EuroStat сочат, че е настъпил краят на подема от началото на първото десетилетие на двадесет и първи век и в икономиката настъпва стагнация. Това налага предприемането на спешни политически мерки, за да се предотврати по-нататъшния спад в икономиката. Затова Общият градоустройствен план трябва да се възприема не като статичен документ,

⁵⁴ <http://www.lostbulgaria.com/>

какъвто е в действителност, но като динамичен, какъвто е случая с документа, регулиращ пространственото планиране на Прага. Опция, за постигане на това е използването на програми и политики към Общия градоустройствен план, за да се определят приоритетите на стратегическите цели. Най-важната от тези програми е тази, свързана с идентичността и културното разнообразие. Политиките, свързани с културната идентичност ще направят града по-устойчив и уникален сред другите европейски столици.

Допълнителен анализ на наличната база данни GIS:

Базата данни образуваща основата на картите, озаглавени „Културно и историческо наследство” и „Зелени системи и културно и историческо наследство”, които се съдържат в Общия градоустройствен план, може да се филтрира допълнително, за да се извлекат още данни. Гъстота на сградите, представляващи културно-историческо наследство в центъра на града и как се сравнява тя с територията на Столична община може да се сравни допълнително с историческия център на Прага и Виена и така това може да е полезно да подкрепи молбата за включване на историческата сърцевина на София в Списъка на световното наследство на ЮНЕСКО. В допълнение, тематичното нанасяне на гъстотата на сградите в рамките на центъра на града, може да се окаже полезно за разработване на зони на степенуване в рамките на града. Направените констатации трябва да се нанесат на основната карта на пространствения градоустройствен план на София.

Картографиране на нематериалните паметници на културното наследство:

След като се изготви списък на нематериалните паметници, ще бъде полезно, където е приложимо, да се разработят допълнително схеми и програми, приложени към Общия градоустройствен план, за да се включат райони и да се извърши зонироване по тематики от нематериалното културно наследство в рамките на София. Езикът, например, може да се нанесе на картата след провеждане на антропологично проучване на лингвистичните изменения и/или диалекти, представени като места/район в рамките на града, където се използва даден диалект. Освен това, могат да се нанесат също и местата, свързани с народните традиции. Такова картографиране ще се окаже полезно за разбиране еволюцията на пространствената морфология на града и може да се използва и за други цели, като например насърчаване на културния туризъм с последващо въздействие върху икономиката на града и страната.

6.3 Принос на изследването

Приносът на изследването, изброен тук, беше постигнат постепенно, като се започне с основната линия, която обосновава философски подход към

разработването на политики за съвременно и бъдещо пространствено планиране. Приносът може да се класифицира като теоретичен, прагматично управление на градоустройственото развитие и академичен. Теоретичният принос разглежда въпроса от научната му страна, докато прагматичните приноси са насочени към професионалната практика. Приносът за управлението на градоустройственото развитие взема под внимание участниците, включени в градоустройствената политика, докато академичният принос цели образованието по тази тема, разглеждана в това проучване.

Теоретичен

1. Разработване на феноменологичен подход към градоустройственото планиране на София:

По-голямата част от изследването се основава на англо-саксонския подход към урбанизацията. Българската нация спада към сферата на влияние на немската философска школа. Така, разработването на подход към пространственото планиране на София, който интегрира феноменологията с опита, е по-подходящ концептуално. Докато фокусът на британската школа е насочен към материалните явления, фокусът на немската школа е върху нематериалните явления. Това може да се постигне като се възприеме холистичен подход, който странично интегрира различни параметри, образуващи геофизичните, културните и геоантропологичните различия при съставянето на културната политика, целяща да съхрани наследството и идентичността на града.

2. София е вселенския град на Европа по достойнство:

Вселенската наследственост на София е значителен принос към културата на Европа и на Балканите, в частност. Църквата „Света София“, Синагогата и джамията „Баня Баши“, основните функциониращи центрове за поклонение на християнската, еврейската и ислямската религии, респективно, не са просто изградено наследство от архитектурно и културно значение, а те образуват духовното живо наследство на града, Меката на Балканския полуостров. Идеята за уникалната българска етническа и религиозна толерантност е развита още повече чрез допълнителен анализ на ролята на културната психика и имиджа на сърцевината на града.

3. Сбирането и анализирането на значителен брой източници на английски език, по темата на градоустройството и планирането на София:

Систематизиране на последните публикации и изследвания за съвременната градоустройствена практика в София и анализ и

заклучения за бъдещото им използване в процеса на нейното планиране. Това е о особено значение за английско говорещите учени.

Прагматичен

4. Предложение за бъдещо развитие на съществуващите програми и схеми, придружаващи Общият градоустройствен план на София и Столична община:

Обхватът на дискусиата върху архитектурните и културни ценности (Раздел 5.4) и препоръките направени по-горе свързани със съставянето на нематериалните паметници на културното наследство (Раздел 6.2) надхвърля идеята за изработване на каталог на материалните и нематериални ценни активи на София (Таблица 3). Споменават се костюмите, традиционните танци и спортните дейности (Раздел 5.3). Целта не е да се илюстрират нематериалните културни ценности, а да се акцентира върху нематериалните аспекти на културния пейзаж като звуковите пейзажи на града (раздел 6.1), които трябва да се реставрират и консервират. Те са неразделна част от уникалността на града. Въпреки че българската нация е преобладаващо славянска, фолклорната култура и социални пространства, като пазарите и кафенетата приличат повече на средиземноморски.

5. База данни за културното наследство и GIS система, включваща както материалните, така и нематериалните източници:

Преоткриването на пространството, образувано между тези три места на поклонение, съставляващи свещената ос, ще предостави доказателство за уникалния дух на града, културната психика на София, характеризираща се от светостта и универсалността на мястото. Те представляват духовните ценности на българската нация, ценности, които образуват вътрешния характер на духа на София. И трите религии са представени в града и съществуват заедно в хармония. Религиозният плурализъм, свързан с универсалността на ценностите и вярванията, е вкоренен дълбоко в живото наследство на София. Това пространство изисква специален подход, който може да включва препроектиране на района чрез премахване на поставените павилиони и/или въвеждане на мерки за контролиране на планирането, които включват преустройство на съществуващите сгради. Като се използват съвременните електронни средства, може да се извлече допълнителна информация за това пространство чрез виртуално симулиране, което пресъздава района през периода от преди 1879 г. до днес. Този модел трябва да се базира върху научно придобити данни като контури на мястото от официални топографски карти, исторически планове на града, информация за строителните обекти в и около светата ос от преди Освобождението до днес. Тази електронна симулация има допълнителното предимство да

предаде загубата на чувството за пространство с времето и ще спомогне за предлагането на политика за планиране, която ще реконструира това пространство чрез жизнеспособно социално-икономическо решение.

Управление на градоустройственото развитие

6. *Актуализиране на идеята за уникалността на културната част на града, като се въведе идеята за вселенско наследство към настоящата молба към ЮНЕСКО:*

Изследването и анализът, свързани с уникалното религиозно и политическо наследство на София могат да се използват, в подкрепа на предстоящата молба до ЮНЕСКО за включване на центъра на града в Списъка на световното наследство. Тази молба, произлизаща от Общия градоустройствен план, подета през 2002 г. от професор Тодор Кръстев, е важна за бъдещото опазване, реставриране и съхраняване на историческата сърцевина на София за настоящето и бъдещите поколения.

Академичен

7. *Разработване на лекционен курс и/или семинари, на тема философията на градоустройственото планиране и практика в Източна Европа:*

Използване съдържанието на тази докторска дисертация като база за третичен образователен курс по съвременна архитектура и политика в Източна Европа/Балканите/България и/или въпросите, свързани с политиката на съвременното и бъдещо пространствено планиране в България със специално позоваване на София.

7.0 ЛИТЕРАТУРА

1. Abrams, B.F. (2004) *The Struggle for the Soul of the Nation: Czech Culture and the Rise of Communism*. Rowman & Littlefield.
2. Almer, H. & Koontz, T. (2004) 'Public hearings for EIAs in post-communist Bulgaria: do they work?', *Environmental Impact Assessment Review*, 24, pp. 473–493.
3. Bartel, W. (1897) *Cadastral Map of Sofia*.
4. Bianco, L. (2010) 'The Ring Parable and the Spirit of Sofia'. *Melita Theologica* 61/1, pp.27-44.
5. Bianco, L. (2011) 'The Contemporary Urban Planning Framework in Bulgaria'. *Id-Dritt XXI*, pp.305-328.

6. Banik-Schweitzer, R., 'Vienna: Transformation of the Cityscape by Different Urban Typologies', http://www.isuf2010.de/Papers/Banik-Schweitzer_Renate.pdf.
7. Brantz, D. and Dümpelmann, S, (2006) 'The Place of Nature in the City in Twentieth-Century Europe and North America'. *GHI Bulletin* 38, pp.163-168.
8. Bretschneider, B. (2010) 'Comprehensive Urban Renewal: More than Building Regeneration: a Case Study in Vienna'. In *Real Corp 2010: Cities for Everyone, Liveable, Healthy, Prosperous: Proceedings*. Editors: M. Schrenk, V.V. Popovich and P. Zeile, Vienna, 18-20 May, pp.1047-1052 (http://www.corp.at/archive/CORP2010_101.pdf).
9. Bretschneider, B. (2010) 'Greening Viennese Urban Fabric: Urban Renewal and Street Improvement'. In *Urban Transformation: Controversies, Contrasts and Challenges*, 14th IPHS Conference, 12-15 July, Istanbul, pp.1-9. (<http://web.itu.edu.tr/~csuygar/iphs2010/abs/ID71.pdf>).
10. Buckley, R. and Mini, F. (2000) *From Commissars to Mayors: Cities in the Transition Economies*. Washington DC: The World Bank.
11. Campbell, D. (2003). *Edinburgh: A Cultural and Literary History*. Signal Books.
12. Carter, F. (1979) 'Prague and Sofia: an analysis of their changing internal city structure'. In R. French & F. Hamilton (Eds) *The Socialist City: Spatial Structure and Urban Policy*, Chichester & New York: John Wiley.
13. Choleev, I. et al (2001) 'Relief' (English Ed.). In A Popov, et al. (Eds.), *Sofia: 120 Years as Capital of Bulgaria*. Sofia: Professor Marin Drinov Academic Publishing House, pp.47-51.
14. *City Development Authority Prague* (2007) Available from: http://www.urhmp.cz/portal/page/portal/URHMP_Public/EN/uvod_en.html.
15. Clos, O. (2006) *Poblenou Urban Renewal: 22 @bcn - a district of activities*. Available from: <http://www.bis-berlin.de/events/telecity/doc/clos.pdf>.
16. Cullen, G. (1971) *The Concise Townscape*. London: Architectural Press.
17. *David Rumsey Historical Map Collection* (<http://www.davidrumsey.com>).
18. Daskalov, R. (2004) *The Making of a Nation in the Balkans: Historiography of the Bulgarian Revival*. Central European University, 2004.
19. De Wolfe, I, (1949) 'Townscape'. *Architectural Review* 106 (December), pp.355-362.
20. Dellin, L.A.D. (Ed.) (1957) *Bulgaria*. New York, Frederick A. Praeger.
21. *Dikov, I. (2009) 'Sofia Chief Architect Petar Dikov: Bulgarian Capital Will Reemerge as Center of Southeast Europe' Sofia News Agency, 11 November, <http://www.novinite.com>*.
22. Dimitrov, A.I. (2003) 'Values and stability during a period of social polarisation'. In *Civil Society in Southeast Europe*. Dane R. Gordon and David C. Durst (Eds). New York: Editions Rodopi b.v., pp.147-151.
23. Dimitrova, E. (2007) L'espace public en Bulgarie : transformations et raisons d'être au début du XXIe siècle. *Etudes Balkaniques*. Recherches interdisciplinaires sur les mondes hellénique et balkanique. Cahiers Pierre

- Belon, 14-2007, L'espace public dans le Sud-Est européen, volume dirigé par K. Tsoukala, De Bocard, pp.161-182,
24. Dimitrova, E. (2000) Spatial Aspects of the Socio-Cultural Local Context in Post-socialist Urban Planning. In J. Benson, M. Toe (Ed.) *Urban lifestyles: Spaces, Places, People*. International Conference on Cities in the New Millennium, Newcastle upon Tyne, Sept 2000, Balkema, Rotterdam/ Brookfield, pp.139-145.
 25. Dimitrova, E. (2001) *Planning Ethics In Transition – Challenges to Spatial Planning Education*, First World Congress of Planning Schools, Abstracts. Planning for Cities in the 21st century. World Planning Schools Congress, Shanghai, July 11-15, ACSP, AESOP, APSA, ANZAPS, abstract No. 12010, p.279.
 26. Economic Commission for Europe (2008) *Spatial Planning: Key Instrument for Development and Effective Governance with Special Reference to Countries in Transition*, United Nations, New York and Geneva.
 27. Edwards, B. and P Jenkins, P. (2005) (Eds) *Edinburgh: The Making of a Capital City*, Columbia University Press.
 28. ENVIS (2007) *Overview of environmental conceptual documents of the City of Prague*, Environmental Information Service, Prague, 26.06.2007 ([http://envis.prahamesto.cz/\(devpsrfu3xwygoumczg44fry\)/default.aspx?ido=6346&sh=-361397637CEMAT](http://envis.prahamesto.cz/(devpsrfu3xwygoumczg44fry)/default.aspx?ido=6346&sh=-361397637CEMAT), European Regional/Spatial Planning Charter (Torremolinos Charter), 20 May 1983, Torremolinos (Spain), p.5 (http://www.google.com/mt/search?sourceid=navclient&ie=UTF-8&rlz=1T4SKPB_enMT350MT372&q=Torremolinos+Charter)
 29. Erben, J. (1868) *Map of Sofia*.
 30. Faludi, A. and Waterhout, B. (2002) *The Making of the European Spatial Development Perspective*, London, Routledge.
 31. Fol, A. (2008) *Bulgaria: History Retold in Brief*. Sofia, Riva.
 32. Fraser, B. (2008) 'Toward a philosophy of the urban: Henri Lefevre's uncomfortable application of Bergsonism' in *Society and Space*, Volume 26(2), pp.338-358.
 33. Galobinova, Y., C., (?) 'The Capital of Bulgaria – Sofia, As a city and a Municipality, Challenges, Opportunities and Policies for Future Development', pp.15, http://eprints.nbu.bg/305/1/YGalabinova_Nispacee_paper.pdf
 34. Geshev, G., Slaveyhov, P. and Ganev, H. (2001) 'Urbanised Territories' (English Ed.). In A. Popov et al, in *Sofia: 120 Years as Capital of Bulgaria*, Professor Marin Drinov Academic Publishing House, pp.83-90.
 35. Giordano, C., Kostova, D., Lohmann-Minka, I.L.E., (Eds) (2000) *Bulgaria: Social and Cultural Landscapes*. Switzerland, University Press Fribourg.
 36. Grimm-Pretner, D., E. Dimitrova and P. Rode, (2007) 'Open space: planning with respect for the urban context'. Proceedings, Jubilee Conference with International Participation, May 2007, UACG, Sofia, pp.12.
 37. Goranov T (1938) Pulni avtentichni obyasnjenja po Musmanovia plan. *Zora* 5669, 19 May, p.30.

38. *Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent* (<http://www.bka.gv.at/DocView.axd?CobId=4747>).
39. Hall, P. (2004) 'Seven Types of Capital City'. In *Planning Twentieth Century Capital Cities*. David L. A. Gordon (Ed.). London, Routledge, pp.8-14.
40. Hall, P. (2004) 'What is the Future of Capital City'. In *Planning Twentieth Century Capital Cities*. David L. A. Gordon (Ed.). London: Routledge, pp.270-274.
41. Hanson, R.P.C. (2005) *The search for the Christian doctrine of God: the Arian controversy 318-381*, Michigan, Baker Academic (1st paperback ed.), 2005, pp.293-306.
42. Haugton, G. (1997) 'Developing Sustainable Urban Development Models'. In: *Cities* 14(4), pp. 189-195.
43. Hillier, J. and Rooksby, E. (Eds) (2005) *Habitus: A Sense of Place*. Surrey: Ashgate, 2nd ed.
44. Hirt, S. (2005) 'Planning the Post-Communist City: Experience from Sofia'. *International Planning Studies* 10 (3-4), pp.219-240.
45. Hirt, S (2005) Paper presented at the Conference held at the German Historical Institute, 1-3 December 2005. Forthcoming publication in S. Dümpelmann and D Brantz (Eds), *The Place of Nature in the City in Twentieth-Century Europe and the United States*. Charlottesville: University of Virginia Press. <http://www.ghi-dc.org>.
46. Hirt, S. (2008) 'Landscapes of Postmodernity: Changes in the Built Fabric of Belgrade and Sofia since the End of Socialism'. *Urban Geography* 29 (8), pp.785-810.
47. Hoddinott, R.F. (1975) *Bulgaria in Antiquity*, London, Ernest Benn Ltd.
48. Ilchev, I. (2005) *The Rose of the Balkans: A Short History of Bulgaria*. Sofia: Colibri.
49. Ivanov, A. (ed) (1999) *National Human Development Report. Bulgaria 1999. Volume II: Bulgarian People's Aspirations*. Sofia: United Nations Development Programme.
50. Karaosmanoglu, A.L. (1993) *Crisis in the Balkans*. Research Paper No. 22, UNIDIR, New York.
51. Komenski, ?. (1879) *Topographical Map of Sofia*.
52. Kopralev, I. (Ed.) (2010) *Bulgarian Geographical Atlas*. Sofia, Tangra.
53. Kosev, K. (2001) 'Economic Life in Sofia during the Period of the National Revival', in A. Popov et al, in *Sofia: 120 Years as Capital of Bulgaria*, Professor Marin Drinov Academic Publishing House, 2001, pp.181-192.
54. Krustanov, G. (?) 'Problems of Cultural Monuments' Preservation connected with the Construction of the Sofia Underground', pp. 121-8.
55. Labov, G. (2001) 'Contemporary Town-Planning Development (1938-1999)' (English Ed.). In A Popov, et al. (Eds.), *Sofia: 120 Years as Capital of Bulgaria*. Sofia: Professor Marin Drinov Academic Publishing House, pp.515-525.
56. Lampe, J. (1984) 'Interwar Sofia versus the Nazi-style Garden City: the struggle over the Muesmann Plan', *Journal of Urban History*, 11(1), pp. 39-62.

57. Lanegran, D., *History of Urban Planning*, Macalester College, [http://www.macalester.edu/courses/geog261/mfehr/maya%20fehrrs%20prague/History %20of%20Urban%20Planning.html](http://www.macalester.edu/courses/geog261/mfehr/maya%20fehrrs%20prague/History%20of%20Urban%20Planning.html).
58. Larsson, G. (2006) *Spatial Planning Systems in Western Europe - An Overview*, Delft University Press.
59. Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*, Blackwell.
60. Lichtenberger, E. (1994) 'Vienna and Prague: political systems and urban development in the post-war period'. In: Barlow, M. et al. *Development and Administration of Prague*. Available from: http://www.oeaw.ac.at/mitglieder/lichtenberger/pdf/VPragNr._184.pdf.
61. MacDermott, M. (1967) *The Apostle of Freedom: A portrait of Vasil Levsky against a background of nineteenth-century Bulgaria*, Allen and Unwin.
62. Markova, Z. (2001) 'Communal Self-Government prior Liberation' (English Ed.). In A. Popov et al, in *Sofia: 120 Years as Capital of Bulgaria*, Sofia: Professor Marin Drinov Academic Publishing House, pp. 193-206.
63. Matova, M. (?), 'Seismotectonic Danger for Three Cultural Monuments in Sofia City (Bulgaria)', Bulgarian Geological Society (80th Anniversary), pp. 209-212.
64. McIntyre, R.J. (1988) *Bulgaria: Politics, Economics and Society*. London, Pinter Publishers.
65. METREX – PolyMetrexplus Project (2006) *Sofia City-Region Report*. Available at http://www.eurometrex.org/Docs/PolyMETREX/Rina/Rina18/EN_SOFIA_RINA_Report.pdf.
66. Mineva-Milcheva, J. and Alexandrova-Koeva, E. (2006) *Companion Guide to Religious Architecture in Bulgaria: Christian, Jewish, Muslim Monuments, Part one: West Bulgaria*. Sofia, Bulgarian National Heritage 'Ferdinandum' Association.
67. National Centre for Regional Development, *Compendium of the Spatial Planning System in the Republic of Bulgaria*. (http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/cemat/compendium/CompendiumBG_en.pdf)
68. Nikolov, P. et al (2001) 'Geology and Seismic Activity' (English Ed.). In A Popov, et al. (Eds.), *Sofia: 120 Years as Capital of Bulgaria*. Sofia: Professor Marin Drinov Academic Publishing House, pp.44-47.
69. Nikolov, V., 'Life Through the Millennia: The Beginnings', in *Sofia: 120 as Capital of Bulgaria*, Sofia: Professor Marin Drinov Academic Publishing House, pp.118-123.
70. Nikolova, K. (2008) *Bulgaria's Nature*. Sofia, Tangra.
71. Nolmark, H. et al (2009) *Urban Knowledge Arenas: Rethinking Urban Knowledge and Innovation*, Final Report of COST Action C20.
72. Norberg-Schulz, C. (1971) *Existence, Space and Architecture*. New York: Praeger.
73. Norberg-Schulz, C. (1980) *Genius Loci, Towards a Phenomenology of Architecture*. London: Academy Editions.
74. Oberbauer, J. (1895) *Map of Serdica, Sredets, Triaditsa, and Sofia*.

75. Pavlov, P., Orachev, A. and Handjiyski, A. (2008) *Bulgarian Script: A European Phenomenon*. Sofia, Borina.
76. Pesel, J. (?) (1914) *Map of Sofia*.
77. Popnedeleev, T. (2001) 'Sofia in the Eyes of Konstantin Irecek' (English Ed.). In A Popov, et al. (Eds.), *Sofia: 120 Years as Capital of Bulgaria*. Sofia: Professor Marin Drinov Academic Publishing House, pp.245-251.
78. Popov, A. et al (2001) 'Landscape Diversity and Protected Natural Sites' (English Ed.). In A. Popov, et al. (Eds.), *Sofia: 120 Years as Capital of Bulgaria*. Sofia: Professor Marin Drinov Academic Publishing House, pp.69-77.
79. Potyka, H. et al. (2006) "Gründerzeit – International experiences", unpublished research study, comm. by MA 19, City of Vienna.
80. Prague City Hall (2007) *A strategy for Prague*. Available from: http://www.monet.cz/strategplan/PDF/english/en_2.pdf.
81. *Prague Government* (2007) Available from: <http://www.city-data.com/world-cities/Prague-Government.html>.
82. Public Council for the Implementation of the MPDRCS (2007) *Municipal Strategy within the Decade of Roma Inclusion in Sofia 2007-2013*, Sofia, pp. 33- 35.
83. Rafailova G. (2007) *The North Part of Sofia Municipality – Opportunity and Challenge for Investors*. Workshop: 11A17 Regional Investor Services in Metropolitan Regions and Areas, slides 5-8. Brussels, 10th November 2007. Available at <http://www.informest.it/docs/eventi/20080205123610.pdf>.
84. Republic of Bulgaria, *National Strategic Reference Framework: Period 2007-2013*.
85. Research and Library Services Division of the Legislative Council Secretariat, *Fact Sheet: Overseas Duty Visit: Panel on Development, Spatial planning and urban renewal in Prague*, Legislative Council Library, FS08/07-08, p. 2. (<http://www.legco.gov.hk/yr07-08/english/sec/library/0708fs08-e.pdf>).
86. Ross, M. and Borgmann-Prebil, Y. (Eds) (2010) *Promoting Solidarity in the European Union*, Oxford University Press.
87. Runciman, S. (1930) *A History of the First Bulgarian Empire*, London, G. Bell & Sons Ltd.
88. Sachslehner, J. (1998) *Wien Stadtgeschichte Kompakt*, Pichler Ed.
89. Sanders, I.T. (1949) *Balkan Village*. Lexington, University of Kentucky Press.
90. Sofia Municipality (2003) *Sofia City Strategy*, Sofia.
91. Sofia News Agency (2009) 'EC Report: Bulgaria Economy Faces Downhill Struggle', 5 May. http://www.novinite.com/view_news.php?id=103357

92. Sofia News Agency (2010) 'Sofia Metro Construction Stumbles upon Invaluable Archaeology Site', 16 March. <http://www.novinite.com>.
93. Sofia News Agency (2010) 'Bulgarian Capital Freezes Construction of Overpasses', 18 March. <http://www.novinite.com>.
94. Sofia News Agency (2010) 'Metro Helps Make Downtown Sofia Top Archaeology Complex', 21 March. <http://www.novinite.com>.
95. Sofia News Agency (2010) 'Brussels Set to Sue Bulgaria Soon over Poor Waste Disposal', 13 April. <http://www.novinite.com>.
96. Sofia News Agency (2010) 'Bulgaria Approves Final NATURA 2000 Protected Areas', 29 November. http://www.novinite.com/view_news.php?id=88014
97. SofProject (2004) *Master Plan of the City of Sofia and Sofia Municipality*, Architecture and Town Planning Department, Sofia Municipality.
98. Statistik Austria (http://www.statistik.at/web_en/).
99. Stoilova, L. (2009) *The Cultural Heritage and Lists of Monuments of Culture in Sofia*. Unpublished List, Old Sofia Municipal Enterprise with Historical Museum of Sofia.
100. Sýkora, L. (2006) 'Urban Development, Policy and Planning in the Czech Republic and Prague'. In: Altrock, U. et al. *Spatial Planning and Urban Development in the New EU Member States: From Adjustment to Reinvention*. Available from: <http://books.google.com/books?id=7LD9V5SMiGIC&pg=PA132&lpg=PA132&dq=the+capital+city+of+prague+formulates+the+%22long+term%22+programme&source=web&ots=qloicrMmL&sig=GzN3N843QquV5IKKlaFF1S7zms8#PPA113,M1>.
101. Tomova, B. (2004) *Bulgarian Culture and Its Financial Alternatives: Final Policy Paper*. <http://www.policy.hu/tomova/finalpp.pdf>.
102. Traikov, V.N. (1967) *Georgi Stoikov Rakovski*, Sofia, Foreign Languages Press.
103. Troeva, V. (1994) 'Protection and management of the Natural Reserves,' *Annual of the Higher Institute of Architecture and Civil Engineering*, Vol. XXXVII, Facs. I, 1993-94.
104. Troeva, V. (1994) 'Changing Urban Values of the Bulgarian cities'. In S.J. Neary et al, *The Urban Experience, A people-environment perspective*, London.
105. Troeva, V. (1998) Bulgarian planning system in a changing environment, XII AESOP congress in Aveiro, Portugal. June 1998.
106. Troeva, V. (2001) 'Important stage of the work on the Greater Sofia comprehensive development Plan – review on Development strategy', *Architecture Journal*. 4/2001.
107. Troeva, V. (2002) 'Transformation of Urban Space and Urban Culture (The New Comprehensive Development Plan of Sofia and Sofia Municipality)'. Fourth International Symposium for Central Europe, *The Transformation of the City Space on the Background of Political-Economic Changes in Central Europe*, Cracow University of Technology, pp.117-128.
108. Troeva, V. (Ed.) (2010), *Journey to the City*, Sofia: ERA Publishing.

109. Turba, M. (2000) *Strategic Plan for Prague*. Available from:<http://www.fig.net/pub/proceedings/prague/turba-abs.htm>.
110. Williams, R. (1980) *Problems in Materialism and Culture*, London & New York: Verso.
111. Tzekova, S., Delev, K. and D. Tepavicharov (?) 'Sofia - Degradation of Cultural Heritage in Surrounding Environment', pp.6. Available at http://www.arcchip.cz/w06/w06_tzekova.pdf.
112. UNECE (2008) *Spatial Planning - Key Instrument for Development and Effective Governance with Special Reference to Countries in Transition, Report ECE/HBP/146, Geneva UNECE*.
113. *Urban Region of Sofia*, Available at http://www.eurometrex.org/Docs/eAtlas/SOFIA_eAtlas.pdf.
114. Vale, L.J. (2004) 'The Urban Design of Twentieth Century Capitals'. In *Planning Twentieth Century Capital Cities*. David L. A.Gordon (Ed.). London: Routledge, pp.15-37.
115. Vasileva, D. (2001) 'Festive Sofia' (English Ed.). In A Popov, *et al.* (Eds.), *Sofia: 120 Years as Capital of Bulgaria*. Sofia: Professor Marin Drinov Academic Publishing House, pp.278-289.
116. Vazov, I. (2004) *Under the Yoke*. Sofia, Borina.
117. Ward, P. (1991) *Bulgaria: A Travel Guide*. Pelican Publishing.
118. Ward, P. (1992) *Bulgarian Voices: Letting the People Speak*. New York, The Oleander Press.
119. Ward, P. (1993) *Sofia: Portrait of a City*. Cambridge, The Oleander Press.
120. Wiener Einkaufsstraßen Management - servicecenter geschäftslokale, 2007, unpublished census/study of population structures in Stuwerviertel.
121. Winston, V. H. (1957) 'The Land'. In L.A.D. Dellin (Ed.), *Bulgaria*. New York: Fredrick A. Praeger, pp.28-58.
122. Zhelev, I. (2009) 'Religions and the Modern Society'. In B Todorova (Ed.), *Living Faithfully, Living Together*. Sofia: Avangard Prima, 2, pp.247-269.
123. Zheleva-Martins, D. and Furkov, Y. (2001) 'Town Planning Evolution' (1878-1938) (English Ed.). In A Popov, *et al.* (Eds.), *Sofia: 120 Years as Capital of Bulgaria*. Sofia: Professor Marin Drinov Academic Publishing House, pp.464-474.
124. Zypakov, L. et al (2001) 'Waters' (English Ed.). In A Popov, *et al.* (Eds.), *Sofia: 120 Years as Capital of Bulgaria*. Sofia: Professor Marin Drinov Academic Publishing House, pp.57-65.

Websites

1. http://ec.europa.eu/environment/urban/pdf/aalborg_charter.pdf
2. http://en.wikipedia.org/wiki/Ivan_Vazov_National_Theatre
3. http://en.wikipedia.org/wiki/Sofia_University
4. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tgs00079&language=en>
5. <http://jph.sagepub.com/content/6/2/138.abstract>

6. http://kodeks.uni-bamberg.de/Bulgaria/media/SofiaPlanMeyer1908_L.jpg
7. http://members.tripod.com/~datacom_bg/asde_engl_home/e_eco_zone.html
8. <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=EN&pg=home>
9. <http://whc.unesco.org/en/list/616>
10. <http://whc.unesco.org/en/list/728>
11. <http://whc.unesco.org/en/list/1033>
12. <http://whc.unesco.org/en/statesparties/bg>
13. <http://zheleva-martins.com/bibliografi/publication-in-non-bulgarian/>
14. <http://www.aboutscotland.com/edin/newtown.html>
15. http://www.bularch.org/arch/Spisanie_1_2010.indd.pdf
16. <http://www.buyusa.gov/bulgaria/en/137.html>
17. <http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/engkapitola/101011-10--04>
<http://www.davidrumsey.com>)
18. <http://www.digitalmaps.co.uk>
19. <http://www.dragosroua.com>
20. http://www.eauh2010.ugent.be/sessions?sess_code=S13
21. http://www.edinburgh-inspiringcapital.com/invest_edinburgh_-_business_in/economic_data/population_of_edinburgh/population_vital_statistics.aspx
22. http://www.edinphoto.org.uk/1_edin/1_edinburgh_history_-_dates_population.htm
23. <http://www.facultas.wordpress.com>
24. <http://www.free-range.org.uk>
25. <http://www.hbcbg.com/files/custom/Events/Presentations/19.03.09%20EN%20Investment%20Opportunities%20in%20Sofia.ppt>
26. <http://www.lonelyplanet.com/maps/europe/czech-republic/prague/>
27. <http://www.lostbulgaria.com/>
28. <http://www.macalester.edu/courses/geog261/mfehr/maya%20fehrrs%20prague/>
29. <http://www.planet-vienna.com/e/SPOTS/ringstrasse/ringstrasse.htm>
30. [History%20of%20Urban%20Planning.html](http://www.lostbulgaria.com/History%20of%20Urban%20Planning.html)
31. <http://www.ncrdhp.bg>
32. <http://www.nsi.bg/otrasalen.php?otr=53&a1=1583&a2=1584&a3=1588#content>
33. http://www.sofia.bg/en/display.asp?ime=Development_2008-2013&title=Plan%20for%20Development&pathtitle=Актуална%20информация
34. http://www.time-foundation.org/index.php?option=com_content&view=article&id=96%3A-----2007--2013-&catid=35%3Aarchive&Itemid=59&lang=en
35. <http://www.travelpod.com>
36. <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=EN&pg=home>
37. <http://www.voyage.com.ge>
38. <http://www.wien.gv.at/statistik/pdf/viennainfigures.pdf>
39. <http://www.wieninternational.at/en/content/step-05-%E2%80%93-defining-key-coordinates-future-en>

40. <http://88.208.222.252/website/plans/eclp/>

8.0 ПРИЗНАТЕЛНОСТ

Авторът на настоящият труд изказва благодарност за подкрепата, която получи от Ректората и членовете на академичния състав на Катедра Градоустройство на факултета в Университета по архитектура, строителство и геодезия, София.

Специални благодарности за постоянните съвети и професионална подкрепа от проф. д-р. арх. Веселина Русева Троева, Изпълнителен директор на Национален център за регионално развитие София и научен ръководител на моето изследване и тема. Без нейното ръководство и съдействие тази работа нямаше да бъде завършена. Тя беше постоянен ценен източник на информация и ментор по време на моето обучение и изследване в Университета по архитектура, строителство и геодезия, София.

Трябва да изкажа също така благодарност и на Университета в Малта, който финансира изследването ми за българската столица чрез отпускане на стипендия.

Специални благодарности и на младите български архитекти, на които оказвах академично ръководство при разработването на дипломните им работи през последните пет години в Катедра по архитектура и градски дизайн, Факултет за застрояване на околната среда, Университет на Малта. Те ме запознаха с българската столица, за да мога да ги обучавам чрез техните изследвания на София.

И накрая, най-сърдечно, бих искал да благодаря на дъщеря ми Алесандра за нейната подкрепа и разбиране, по неин собствен начин, в случаите, когато ѝ отказвах да излезем на разходка докато не завърша обучението си.